

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění
Dějiny evropské kultury

Daniel Verner

"Nepřátelé či spojenci?"
Příspěvek k britsko–německým vztahům
před první světovou válkou

bakalářská práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Martin Kovář, Ph.D.

2015

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 15. června 2015, Daniel Verner

Bibliografická citace

"Nepřátelé či spojenci?" Příspěvek k britsko-německým vztahům před první světovou válkou: bakalářská práce/ Daniel Verner; vedoucí práce: PhDr. Martin Kovář Ph. D. Praha, 2015. 80 s.

Anotace

Autor se zaměří na analýzu vztahů mezi Velkou Británií a Německem v předvečer první světové války, konkrétně od devadesátých let 19. století do roku 1914. Soustředí se především na vybrané kritické body ve vztahu obou států, tj. na konkurenci v hospodářských záležitostech, otázku německého námořního zbrojení, koloniální problematiku atd. a zejména na to, jak se tyto fenomény projeví v konkrétních vztazích obou zemí. Autor neopomene ani analýzu vnitropolitického dění v obou zemích, jež se logicky promítala i do zahraniční politiky obou států. Vycházet bude ze studia vydaných pramenů a především ze studia rozsáhlé odborné literatury, hlavně britské, německé a české provenience.

Klíčová slova

Velká Británie, Německo, první světová válka, mezinárodní vztahy, diplomacie, eduardovský appeasement, námořní zbrojení, Haldaneova mise

Abstract

The author will analyze the relations between Great Britain and Germany in the years before the First World War, especially from the 1890s to 1914. He will analyze the critical points in the relations of both states, i.e. economic competition, German naval armament, colonial issues etc. He will concentrate on the domestic political issues and on the foreign policy of both countries as well. He will study sources and literature, namely of English and German provenience.

Keywords

Great Britain, Germany, First World War, international relations, diplomacy, Edwardian Appeasement, naval armament, Haldane Mission

Počet znaků: 122.568

Poděkování

Děkuji všem, kdo mi umožnili napsat práci o této fascinující epoše evropských dějin; jmenovitě především panu profesoru Kovářovi za to, že si na mne našel čas ve svém přeplněném programu; také pak mým blízkým, kteří byli ochotni se mnou vydržet i přes veškeré nesnáze, jež přinášelo psaní práce; a, in memoriam, děkuji pánům Vilému II., králi Eduardu VII., Jacky Fisherovi, vikomtu Richardu Haldaneovi a dalším státníkům a diplomatům za vytvoření neskutečně zajímavých událostí.

Obsah

Úvod.....	6
1. Německo po roce 1871 a dobový kontext.....	8
2. Velká Británie v letech 1887–1914.....	13
2.1 Stát a jeho lid.....	13
2.2 Britský průmysl a hospodářství na přelomu 19. a 20. století.....	16
2.3 Britská armáda a námořnictvo a jejich reformy.....	18
2.4 Hlavní události britské zahraniční politiky.....	22
3. Německo v poslední třetině „dlouhého devatenáctého století“ (1888-1914).....	29
3.1 Stát a národy.....	29
3.2 Hospodářský vývoj Německa	34
3.3 Německá armáda a námořní zbrojení.....	35
3.3 Vybrané momenty německé zahraniční politiky.....	40
3.4 Šíření německého vlivu po roce 1890.....	45
4. Nepřátelé či spojenci? Vztahy mezi Velkou Británií a Německem v letech 1887–1914.....	48
4.1 Chronologie britsko–německých vztahů od počátku 90. let po Velkou válku.....	48
4.2 Porovnání britského a německého hospodářství v letech 1887–1914	49
4.3 Území a počet obyvatel.....	51
4.4 Britsko–německé a německo–britské námlovky (1887–1904).....	52
4.5 Zanzibarsko–helgolandská smlouva	55
4.6 V hlavní roli Vilém II.....	58
4.7 Britsko–německé závody v námořním zbrojení a jejich dopad na vztahy s Británií.....	64
4.8 První marocká krize (1905–1906).....	68
4.9 Druhá marocká krize (Agadirská krize, 1911).....	69
4.10 Haldaneova mise (1912).....	71
Závěr.....	74
Seznam použité literatury a pramenů.....	76

Úvod

Cílem tohoto textu je analyzovat vybrané mezníky ve vztahu mezi Velkou Británií a Německem od počátku devadesátých let 19. století po vypuknutí první světové války. Aby mohly být tyto skutečnosti dány do dobového kontextu, budou v první kapitole nejprve stručně nastíněny vztahy mezi nově vzniklým Německem a vybranými evropskými státy (Francie, Rakousko-Uhersko, Rusko, Itálie a nakonec Velká Británie) a Osmanskou říší. Úvodní kapitola se bude věnovat přibližně letům 1871–1890, zejména nejvýraznějším událostem těchto let se zvláštním přihlédnutím k Británii a Německu. Následovat bude ve druhé a třetí kapitole stručný rozbor státoprávního uspořádání obou států i problémů vnitřní i zahraniční politiky, koloniálních zájmů, zbrojení a hospodářství, ze kterých jejich mezinárodní politika vycházela a kterými byla též ovlivňována. Poslední část práce, kapitola čtvrtá, pak analyzuje vybrané události z britsko-německých vztahů v letech 1887–1914; nejprve poskytne chronologický přehled událostí, tyto pak budou podrobněji rozebrány v následujících podkapitolách.

Při psaní práce jsem vycházel především z tématické literatury historiků českých a anglosaských, v menší míře jsem použil práce německých autorů. Práce českých historiků Aleše Skřivana, Milana Hlavačky, Marka Pečenky a Petra Křivského jsem využil především v pasážích věnovaných obecným mezinárodním vztahům a také v dějinách Německa. Jejich práce jsou pojaty nestranně a kriticky, věnují se všem aspektům, jež se dají v bakalářské práci zmínit. Dobře využitelným autorem je i Eberhard Jäckel, jež se věnuje dějinám německých politických stran a také sociálním záležitostem, či cambridgeský profesor Christopher Clark.

Pro kapitoly věnující se Británii jsem pak čerpal především z knih britských autorů, a to jak v češtině, tak v angličtině. Velmi platnými byla díla Petera Clarka, Eugena Blacka, sira Roberta Ensora a Simona Nowella-Smithe, jež přibližují britskou historii ze všech aspektů, od oslav šedesátileté vlády královny Viktorie po kriket. V případě starších britských historiků (tj. autorů, jejichž práce vyšly ve dvacátých až čtyřicátých letech minulého století) bychom však mohli někdy pochybovat o jejich nestrannosti. Je u nich znát jistá shovívavost vůči impériu, občas vystupují i jako jeho advokáti – Ensor tak například obhajuje Josepha Chamberlaina ve věci Jamesonova vpádu; dle jeho názoru o něm Chamberlain nevěděl a nemohl mu tedy zabránit, přičemž většina

historiků tvrdí opak. Současnější autoři, kterými jsou například Paul Johnson, Denis Judd a Niall Ferguson jsou naopak k Británii často velmi kritičtí. Bylo proto nutno neustále porovnávat jejich vyličení událostí a snažit se vybrat co nejméně zkreslenou formu. Jako nestranného soudce jsem pak v některých případech, bohužel až těch, jež se udály po roce 1898, mohl užít soupis vybraných dokumentů britských diplomatů, jež sebrali a vydali na konci dvacátých a počátku třicátých let minulého století George P. Gooch a Harold W. Temperley. Jejich práce je velmi platná pro každého, kdo se britkými dějinami zabývá; taktéž je hojně citovaná. Další často citovanou a platnou knihou G. P. Gooche je dvousvazkové dílo *Before the War: Studies in Diplomacy*.

Nepodařilo se mi bohužel sehnat výbor z německých předválečných dokumentů *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette* (1922-1926), jež tvoří spolu s prací Gooche a Temperleyho základ pracem dotýkajících se britsko-německých vztahů na začátku 20. století.

1. Německo po roce 1871 a dobový kontext

Německé císařství bylo vyhlášeno 18. ledna 1871 v Zrcadlovém sále ve Versailles.¹ Slavnou událost poněkud kazil fakt, že uražený císař Vilém I. ignoroval kancléře Otto von Bismarcka, který jej znovu donutil udělat něco, co nechtěl.² Byla to ovšem především kancléřova zásluha, že vyhlášení jednotného německého státu vůbec mohlo proběhnout.

Roku 1871 začala nová éra evropského soupeření o moc. Rakousko-Uhersko, jediný stát kromě Pruska, který byl do roku 1866 hoden nazývat se středoevropskou velmocí, ztratilo velmocenské ambice již po roce 1848, kdy sice dokázalo potlačit revoluce, ale uzavřelo se do sebe a přišlo o potřebné sebevědomí. V krymské válce podpořilo stranu, jež jej nepotřebovala, a přišlo přitom o jediného skutečného přítele, ruského cara. V roce 1859 bylo po prohrané válce se Sardinii připraveno o vliv v severní Itálii a po porážce u Hradce Králové v červenci 1866 i v ještě nesjednoceném německém prostoru³ a jeho velmocenské ambice se ocitly v troskách. Jediným místem, kde ještě Rakousko mohlo velmocensky působit, zůstával Balkán.⁴

Státem s největším ekonomickým a politickým potenciálem ve střední Evropě se po roce 1848 stalo Prusko, v čele jehož vlády stanul roku 1862⁵ bývalý poslanec v Říšském sněmu a tehdejší pruský velvyslanec v Paříži⁶ Otto von Bismarck, který si vytkl za cíl sjednotit německé státy pod jednu korunu. Bismarckovské Prusko předpřipravilo Německu několika válkami k ovládnutí středoevropský prostor. Prvním konfliktem byla válka s Dánskem v roce 1864; Prusko dobylo s rakouskou vojenskou pomocí na Dánsku území Šlesvicka a Lauenburska a město Kiel, Rakušané získali Holštýnsko.⁷ Následně Bismarck válčil roku 1866 s Rakouskem; Prusko obsadilo

1 Stalo se tak na den přesně 170 let po korunovaci Friedricha I. pruským králem. Srov. CLARK, 2008, 458.

2 Císař měl snad pocit, že mu císařská koruna ve věku 73 let skutečně už nemusela být nucena; srov. HLAVAČKA / PEČENKA 1999, 13–14.

3 Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 33.

4 Srov. CLARK 2014, 102.

5 Srov. STEINBERG 1947, 205.

6 Srov. SKŘIVAN 1999, 211.

7 Srov. STEINBERG 1947, 206.

Holštýnsko, porazilo rakouské spojence Bavorsko, Bádensko, Hannoversko, Sasko a Württembersko a u Hradce Králové i samotné Rakousko. Následně stanulo v čele Severoněmeckého spolku, jehož prostřednictvím mohlo dominovat německé střední Evropě, čímž zabránilo Rakousku dále do místního dění promlouvat.⁸ Itálie i přes vojenskou porážku získala na Rakousku Benátsko, jak měla ujednáno s Pruskem.⁹ Třetí válkou byla válka prusko-francouzská v letech 1870–71, kterou Prusko (s pomocí spojeneckých států) vyhrálo a v jejímž průběhu bylo vytvořeno Německé císařství, které kromě sjednocených německých států získalo rovněž území Alsaska a Lotrinska. Nové císařství bylo státem sebevědomým, bohatým a ambiciózním. Kancléř Bismarck si toho byl dobře vědom, stejně jako problémů, jež bylo třeba řešit.¹⁰

Pokud jde o německou zahraniční politiku, zřejmým nepřítelem Německa se stala Francie. Francouzi se Pruska obávali již dlouho před válkou z let 1870–71 a v podstatě neměli nic proti válečnému střetnutí, ve kterém by je dokázali porazit, případně nějakým způsobem oslabit. Bismarck měl z francouzského zásahu obavy již v průběhu války s Rakouskem roku 1866, a proto spěchal s uzavřením příměří a míru.¹¹ Mírové podmínky byly na Bismarckovo naléhání značně velkorysé,¹² což bylo jedním z důležitých faktorů následného německo-rakouského sblížení. Po válce s Francií již ale nebyl kancléř tak shovívavý – 10. května 1871 se sešel s francouzskými představiteli ve Frankfurtu nad Mohanem a diktoval jim tvrdé podmínky. Cenou za mír s jednotným Německem bylo odstoupení Alsaska a Lotrinska a pět miliard zlatých franků válečných reparací;¹³ dokud nebudou splaceny, německá okupační armáda neměla opustit území Francie. Reparace nicméně byly v krátkém čase, již v roce 1873,¹⁴

8 Srov. SKŘIVAN 1999, 216 – 217.

9 Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 249.

10 Bismarck se snažil o snížení vlivu katolické církve a také o sjednocení německých národů tak, aby se všichni obyvatelé císařství cítili být hlavně Němci a ne Sasy či Bavyry; ovšem ještě za první světové války dohodoví vojáci rozlišovali mezi Prusy a ostatními Němci (BROWN/SEATON 1994, 1–12).

11 Srov. SKŘIVAN 2002, 262.

12 Císař Vilém I. a generalita naopak požadovali, aby byly mírové podmínky vůči Rakousku tvrdé. Srov. SKŘIVAN 1999, 216.

13 Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 14. Odstoupení území a reparace byly dohodnuty už v únoru 1871, ovšem v platnost vstoupily až po 10. květnu. Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 250.

14 Srov. SKŘIVAN 2002, 264.

zaplacený, a německá vojska se stáhla. Francie měla volnou ruku a mohla začít uvažovat, jak si vezme Alsasko a Lotrinsko, jejichž uchvácení Německem nikdy neuznala, zpět.

Německo tedy mělo zapřísáhlého nepřítele na západních hranicích. Ještě větší potenciální hrozbou pro něj byl však další nepřítel na hranici východní. Rusko sice bylo státem se značnými problémy (nedostatečně rozvinutý průmysl, zaostalé zemědělství, nedostatečná infrastruktura, politické problémy, například anarchismus etc.), které pro ně představovaly nevýhodu v případě válečného konfliktu, současně ale bylo i říší s nemalými ambicemi, velkou armádou i loďstvem, byť zastaralým. Německo však mohlo spatřovat jisté styčné body, například cara, který byl dosti konzervativní, stejně jako jeho šlechta, a také to, že ruské zájmy se vysloveně nepotýkaly s německými – větší nebezpečí pro Rusy představovali Britové, kteří jim bránili expandovat v oblasti Úžin, v Persii, Afghánistánu i v Číně a obecně se snažili zastavit ruskou rozpínavost. Následkem byla neochota spolupracovat, mezinárodní tlak nebo i takzvaná „Velká hra“, konflikt, ve kterém spolu od osmdesátých let 19. století Britové a Rusové soupeřili o Afghánistán.¹⁵ I proto byl ruský car Alexandr II. roku 1873 ochoten přistoupit ke Spolku tří císařů a jeho následovník Alexandr III. k Zajišťovací smlouvě podepsané roku 1878 s Německem.¹⁶

Italové se po prusko-francouzské válce z let 1870–1871 již mohli těšit z toho, že je jejich hlavním městem konečně Řím, obsazený italskými vojsky 20. září 1870.¹⁷ Itálie tak byla plně sjednocena, alespoň co se státoprávních záležitostí týče. Ani to ovšem nevyřešilo problémy, s nimiž se potýkala už dlouhá desetiletí, především značnou chudobu na jihu Apeninského poloostrova, která Italské království dovedla pod Crispiho vládou v devadesátých letech na pokraj občanské války.¹⁸

Záležitostí, kterou němečtí diplomaté při jednáních museli brát v potaz, byla tradiční italská antipatie vůči Rakousku. Ještě nesjednocení Italové s habsburským státem válčili

15 Srov. FERGUSON 2007, 201.

16 Srov. Steinberg 1947, 214.

17 Srov. URBAN 1986, 419.

18 Srov. KŘIVSKÝ/SKŘIVAN 2004, 112–150.

v relativně nedávné době hned několikrát (1848 a 1849,¹⁹ 1859,²⁰ 1866²¹), a když už boje skončily, stále ještě měli neshody ohledně míst, jakými byly přístavní město Terst, Černá Hora nebo Albánie.²²

Rakousko-Uhersko se po porážce ve válce s Pruskem rozhodlo, že bude nejlepší přiklonit se na jeho stranu. Ministr zahraničí Friedrich Ferdinand hrabě von Beust měl již 18. května 1871, tedy těsně po uzavření míru mezi Německem a Francií, vypracován základní koncept rakousko-uherské orientace na Německo. Roku 1866 sice Prusové o přátelství s Rakouskem nestáli, protože se obávali jeho mocenského návratu do rozdrobeného jihoněmeckého prostoru, když ale vznikl nový německý stát s pevnými hranicemi, situace se změnila a Německo se spolenectvím souhlasilo.²³ Politické sblížení s Německem po Beustově propuštění v listopadu 1871²⁴ řídil nový rakousko-uherský ministr zahraničí Gyula hrabě Andrassy, který dovedl Rakousko do Spolku tří císařů v roce 1873 a v roce 1879 i do Dvojspolku, jenž se stal základem bloků stojících proti sobě za Velké války.

Turecko bylo starou říší, která se v 19. století pomalu rozpadala. Nebylo s to dohnat technologický náskok evropských velmocí, potýkalo se s podobnými vnitřními problémy jako Rusko; jemu také muselo několikrát v průběhu století vzdorovat, a to nejen diplomaticky, ale i vojensky. Rusko s Tureckem se střetlo ve válkách v letech 1810–1811,²⁵ 1853–1856²⁶ a 1877–1878,²⁷ říši hrozila i povstání a náboženské problémy na Balkáně, které neváhala řešit tvrdými masakry, čímž proti sobě obracela veřejné mínění v evropských státech.²⁸ Osmanská říše se Rusům dokázala pokaždé nějakým způsobem ubránit, ale stejně tak vždy ztratila část území; ztráty by byly daleko větší, nebýt evropských mocností, které intervenovaly v turecký prospěch a dokázaly říši

19 Srov. SKŘIVAN 1999, 194–195.

20 Srov. STEINBERG 1947, 204.

21 Srov. URBAN 1986, 15.

22 Srov. CLARK 2014, 116.

23 Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 36.

24 Srov. CLARK 2011, 458.

25 Srov. ŠVANKMAJER/VEBER/SLÁDEK/MOULIS 1995, 210.

26 Srov. CLARK 2014, 157.

27 Srov. URBAN 1986, 15.

28 Srov. ENSOR 1949, 44.

udržet vcelku.²⁹ Ke konci 19. století se Turecko stalo zajímavým pro německý obchod a německé bankéře, kteří byli ochotni půjčovat peníze a financovat stavbu železnic, což se stalo dalším příspěvkem k britsko-německým střetům – Britové totiž považovali Osmanskou říši za svého druhu chráněnce.

Británie se od napoleonských válek nepřetržitě (s výjimkou krátkodobého spojení s Francií, Osmanskou říší a Sardinským královstvím v průběhu krymské války) držela politiky *Splendid Isolation*, a nehodlala se jí vzdát. Britové věřili, že nepotřebují žádné stálé spojence, svými penězi a vlivem udržovali v Evropě rovnováhu sil a zprostředkovávali konference, které měly zmírnit napětí na kontinentu. Například roku 1830 bylo po konferenci v Londýně vyhlášeno samostatné Řecké království³⁰ a roku 1831 byla v hlavním městě Británie podepsána smlouva uznávající nezávislost Belgie;³¹ v letech 1850 a 1852 se v Londýně konaly konference, zakončené náležitými protokoly, věnující se problému Šlesvicka a Holštýnska; v roce 1864 proběhla další konference, která protentokrát měla ukončit válku, kterou o obě území vedlo Dánsko s Pruskem a Rakouskem.³²

Británie se po celé 19. století věnovala obchodu (zde platilo takřka nedotknutelné sousloví *Free Trade*), správě impéria, především pak Indii,³³ rozšiřování obchodního i vojenského námořnictva (až do konce osmdesátých let byla za největší hrozbu považována Francie, tehdy druhá námořní velmoc³⁴) a rozvoji domácí politické scény. Nicméně tento model nebylo možné udržet věčně; Velká Británie po polovině 19. století musela čelit vážné obchodní konkurenci, kterou se po skončení občanské války v šedesátých letech 19. století staly Spojené státy americké a po sjednocení z roku 1871 také Německo. Další rozšiřování Britského impéria v osmdesátých letech narazilo na odpor především v Afghánistánu a v jižní Africe, přičemž spory o tato území nebyly úplně vyřešeny až do konce století. Problémy měli Britové také s Irskem. V roce 1886 se kvůli sporům o irskou samosprávu rozpadla čerstvě zvolená Gladstoneova vláda

29 Srov. LEWIS 2007, 294.

30 Srov. STEINBERG 1947, 192.

31 Srov. SKŘIVAN 2002, 177.

32 Tamtéž.

33 Srov. FERGUSON 2007, 189–243.

34 Srov. ENSOR 1949, 123.

a následujících téměř dvacet let (s liberálním intermezem v letech 1892–1895³⁵) pak vládli konzervativci.³⁶

35 Srov. DAVIES 2003, 927.

36 Srov. ENSOR 1949, 99.

2. Velká Británie v letech 1887–1914

2.1 Stát a jeho lid

Velká Británie 19. století byla parlamentní monarchií v čele s králem či, jako po většinu 19. století, královnou. Britský panovník na konci století neměl příliš rozsáhlé pravomoci; již od roku 1689 vládl království na základě smlouvy s lidem, nikoli jako král z Boží vůle.³⁷ V průběhu 19. století panovnická moc dále slábla: roku 1832 mohl volit do parlamentu necelý milion lidí, ovšem po volebních reformách let 1832,³⁸ 1867³⁹ a 1884⁴⁰ rozhodovalo o naplnění Dolní sněmovny (*The House of Commons*) již více než pět milionů oprávněných voličů.⁴¹ Parlament tak získal na váze a ve většině ohledů právě on rozhodoval o britské politice.

Mužem, jenž vedl a reprezentoval zemi, byl ministerský předseda. Aby se jím mohl stát, bylo nutno, aby jeho strana nejprve ve volbách získala nejvíce křesel v Dolní sněmovně a následně jej vybrala pro tuto funkci; zpravidla se premiérem stal předseda strany. V *House of Commons* zasedali kandidáti, kteří zvítězili ve svém volebním obvodu – ať už měli protikandidáta, či ne. Na volený parlament dohlížela Sněmovna lordů (*The House of Lords*), kteří získali právo rozhodovat titulem, jež mohli zdědit nebo sami získat od panovníka. Důsledkem toho pak Sněmovna lordů byla až do první světové války převážně konzervativní, což se v období 1887–1914 negativně projevovalo ve střetech s liberálními vládami v letech 1892–1895⁴² i po roce 1905,⁴³ kdy nebylo možno prosadit jediný zákon, jenž nevyhovoval konzervativcům. Změna nastala až s nástupem krále Jiřího V. na trůn. Roku 1911 král po nátlaku premiéra Herberta H. Asquithe pohrozil lordům, že buď jmenuje nové liberální peery, následkem čehož by konzervativci mohli v *House of Lords* ztratit většinu, nebo si Sněmovna lordů

37 Srov. DAVIES 2003, 560–561.

38 Srov. STEINBERG 1947, 193.

39 Srov. ENSOR 1949, ix.

40 Srov. SKŘIVAN 2002, 403.

41 Tamtéž.

42 Liberální vlády W. E. Gladstonea (srpen 1892–březen 1894) a Earla Roseberyho (březen 1894–červen 1895). Srov. ENSOR 1949, 610.

43 Liberální vlády H. Campbell-Bannermana (prosinec 1905–duben 1908) a H. H. Asquithe (duben 1908–prosinec 1916). Srov. ENSOR 1949, 612–613.

bude muset nechat omezit své právo veta.⁴⁴ Lordi se rozhodli udržet si většinu, a tak od léta 1911⁴⁵ začal platit *Parliament Act* – prošel-li návrh zákona (po jeho dvojím odhlasování v *House of Commons*, ale taktéž dvojím odmítnutí v *House of Lords*) třetím hlasováním v Dolní sněmovně, stal se zákonem nehledě na lordy.⁴⁶ Šlo o důležitou změnu, jež by byla vyřešila irskou otázku, kdyby ovšem dříve nevypukla první světová válka.

Oprávnění voliči dali v letech 1887–1914 vzniknout vládám, v jejichž vedení stála Konzervativní strana, nebo Liberální strana. To však neznamenalo, že by se tím politické spektrum v Británii vyčerpalo. Obě strany se dělily (dle momentálního dění) na různé frakce; existovali proto unionističtí konzervativci a liberální imperialisté, ale v rámci té samé liberální strany také odpůrci i podporovatelé irské samosprávy (*Irish Home Rule*), což přivodilo rozklad liberální vlády roku 1886⁴⁷ a nadvládu unionistů pro příštích dvacet let.⁴⁸ Irské zájmy však zastupovali také volení zástupci přímo z Irska (tito se pro změnu rozdělili na odpůrce a zastánce jejich zakladatele Charlese S. Parnela⁴⁹), kteří v parlamentu obsazovali poměrně stabilních 60–80 křesel a stáli například za většinou čtvrté liberální vlády Williama E. Gladstonea v letech 1892–1895.⁵⁰ Dalším subjektem, jemuž se dostalo zastoupení, bylo dělnictvo. Do počátku devadesátých let bylo zastupováno převážně členy liberální strany (tzv. liberální labouristé neboli *Lib-Labs*⁵¹). Skotský důlní předák Keir Hardie se již v lednu 1893 zasloužil o založení Nezávislé labouristické strany (*Independent Labour Party*), jejíž zástupci ale příliš úspěchů neměli. ILR se ale stala základem Labouristické strany založené v roce 1900,⁵² již hlasy dělníků dovedly roku 1924 k prvnímu labouristickému ministerskému předsedovi Ramsayi MacDonaldu.⁵³

44 Srov. CLARKE 1997, 65.

45 Srov. STEINBERG 1947, 225.

46 Srov. CLARKE 1997, 65.

47 Třetí vláda Williama E. Gladstonea (únor–srpen 1886). Srov. STEINBERG 1947, 215.

48 Unionisté byli ze zásady proti udělení samosprávného práva Irsku. Nacházeli se jak mezi konzervativci, tak mezi liberály. Srov. CLARKE 1997, 28.

49 Srov. ENSOR 1949, 184.

50 Čtvrtá Gladstoneova vláda existovala od srpna 1892 do března 1894. Srov. ENSOR 1949, 610.

51 Srov. CLARKE 1997, 30.

52 Srov. ENSOR 1949, 265–266.

53 Srov. DAVIES 2003, 927.

Prostý Brit měl garantována občanská práva a svobody,⁵⁴ neměl však ještě na počátku devadesátých let k dispozici žádné státní pojištění ani důchod, dostalo se mu jich až na počátku 20. století;⁵⁵ jeho německý protějšek nabyt podobných práv již v osmdesátých letech 19. století.⁵⁶ Prostým Britem však byl pouze muž – ženy nesměly volit ani vykonávat některé funkce a zaměstnání (pokud žena nepracovala v továrně, mohla se v devadesátých letech 19. století v nejlepším případě stát služebnou či učitelkou⁵⁷), proto se také od konce devadesátých let k problémům v Británii přidalo sufražetské hnutí. To nakonec získalo větší podporu než neméně důležité řešení problému extrémní chudoby v Británii.⁵⁸ Starobní důchody (*Old Age Pensions*) nakonec dokázala prosadit roku 1908 s platností od 1. ledna 1909⁵⁹ Asquithova liberální vláda.

I přes těžké životní podmínky v britských průmyslových městech rostl počet obyvatel po celé devatenácté století.⁶⁰ Ve Velké Británii žilo roku 1851 27.4 milionu lidí. V roce 1891 žilo v Británii o deset milionů lidí více – 37.7 milionu. Roku 1911 to již bylo 45.2 milionu obyvatel, přičemž 78 % lidí žilo ve městech; v roce 1861 šlo o 62.3 %, roku 1891 o 72 %.⁶¹

Přírůstek obyvatelstva byl však ve skutečnosti větší, než tato čísla naznačují; je to dáno i značnou mírou emigrace britských občanů, především do USA, kolonií a dominií. Do počátku devadesátých let většina britských emigrantů směřovala do USA. Během devadesátých let emigrace poklesla, ovšem po roce 1900 přišla nová vlna vystěhovalectví. Tentokrát emigranti odjížděli především do Austrálie, Kanady a na Nový Zéland.⁶² Mnoho z nich se pak během první světové války účastnilo bojů na straně Dohody v armádách své nové vlasti, jiní odjeli do zámoří za prací a vrátili se dožít do Británie; celkem se, ať již dlouhodobě či krátkodobě, vrátilo až 40 % emigrantů.⁶³

54 Srov. JOHNSON 2004w, 267.

55 Srov. ENSOR 1949, 408.

56 Srov. KŘIVSKÝ/SKŘIVAN 2004, 167.

57 Srov. LASKI 1965, 186

58 Srov. LASKI 1965, 186.

59 Srov. ENSOR 1949, 408.

60 S výjimkou Irska. Irsko se v 19. století stalo jediným místem v Evropě, kde byl na jeho konci počet obyvatel nižší než na počátku. Srov. DAVIES 2003, 581.

61 Srov. BIRNIE 2006, 278.

62 Srov. MORE 1989, 105–106. Z celkem 2.5 milionu emigrantů mířících do kolonií odešly ¼ do Kanady, Austrálie a na Nový Zéland. Srov. FERGUSON 2007, 274.

63 Srov. MORE 1989, 105.

2.2 Britský průmysl a hospodářství na přelomu 19. a 20. století

Velká Británie sice byla po celé 19. století světovou velmocí, to ale neznamenalo, že by se mateřské zemi vyhýbaly problémy. Od osmdesátých let se čím dál více musela zabývat otázkami sociálními, národnostními i koloniálními. Německo a Spojené státy ji doháněly a předháněly v obchodních a hospodářských odvětvích, armáda nebyla schopna se úspěšně střetnout s moderně vyzbrojenými vojsky jiných velmocí, a námořnictvo, byť největší na světě, zastarávalo a nutně potřebovalo reformy, které přišly až na počátku 20. století.

Od počátku průmyslové revoluce v 18. století v Británii vzniklo mnoho továren, dílen i manufaktur, jež však během 19. století procházely pouze pomalou modernizací. Často šlo o podniky, které existovaly od počátku století, úzce se specializovaly a v rodině se dědily.⁶⁴ Od osmdesátých let se již výroba stávala neefektivní a drahou, zvláště srovnáme-li ji s obdobnými odvětvími v Německu a USA. Německé strojírenské společnosti se slučovaly do koncernů podporovaných bankami, Američané neváhali investovat obrovské částky a přitom si na školách vychovávat celé zástupy budoucích průmyslových vědců a techniků, již měli v budoucnosti zefektivňovat výrobu. Britskému průmyslu nepomáhal stát, který „nemínil míchat politiku s průmyslem“,⁶⁵ a příliš ani investoři. Těm to však neusnadňovali ani sami průmyslníci, neboť takřka nenabízeli akcie k obchodování – roku 1914 tak činilo pouze 20 % podniků.⁶⁶

Také britský těžký a ocelářský průmysl začal koncem osmdesátých let spět k propadu. Ještě počátkem dekády bylo britské ocelářství nejvýkonnější a technologicky nejpokročilejší na světě,⁶⁷ ovšem do roku 1914 byly jeho továrny i celková velikost ve srovnání s těmi americkými a německými malá a technologie zastaralé. Britské ocelářství sice v letech 1900–1909 produkovalo více oceli než kdy jindy,⁶⁸ ale na konkurenci USA a Německa již nestačilo. Problémem britské oceli také byla její cena: v letech 1883–1910 o třetinu zdražila.⁶⁹

64 Srov. JOHNSON 2002, 258.

65 Tamtéž.

66 Srov. JOHNSON 2002, 257.

67 Srov. MORE 1989, 115.

68 Srov. MORE 1989, 115.

69 Srov. JOHNSON 2002, 258.

Britské zemědělství začalo upadat již v sedmdesátých letech. Příčina tohoto problému leží ve velkém hladomoru, který postihl Irsko v letech 1845–1846. Roku 1846 vláda zrušila dovozní cla na obilí⁷⁰ a do Británie tak mohlo od té doby být importováno levnější obilí z USA a Kanady, jehož cena v pozdějších letech ještě klesala díky rychlejší dopravě.⁷¹ Jedním z důsledků odstranění cla se také stala nutnost udržovat velké námořnictvo, které by bylo schopno lodi transportující životně důležité potraviny v případě války chránit.

Převahu si Británie udržela alespoň v budování lodí; roku 1871 v Británii vznikaly celé tři čtvrtiny světové lodní tonáže,⁷² do roku 1900 podíl Britů na výrobě nových lodí poklesl na 60 %, ovšem na tomto čísle se také stabilizoval.⁷³

Britské hospodářství by se bylo pravděpodobně stalo konkurenceschopnějším, kdyby zavčas opustilo již nepřilíš efektivní zásadu volného obchodu (*Free Trade* nebo také *laissez-faire*); jenže z otázky ekonomické se stala záležitost politická. Když Joseph Chamberlain konečně roku 1905 přesvědčil konzervativní vládu, aby prosadila opuštění *Free Trade* a zavedla protekční cla, opozice dokázala přesvědčit dostatečné množství voličů, že volný obchod je základem britské prosperity (také jím skutečně necelá dvě desetiletí po roce 1860 byl) a tradicí, jíž by se měla Británie držet. Ve volbách konaných v zimě 1906 zvítězila Liberální strana (většinu utvořila společně s Iry a Labouristy) a volný obchod nebyl omezen.⁷⁴

2.3 Britská armáda a námořnictvo a jejich reformy

70 Srov. BIRNIE 2006, 76.

71 Srov. CLARKE 1997, 9.

72 Srov. KŘIVSKÝ/SKŘIVAN 2004, 177.

73 Srov. MORE 1989, 116. Tři pětiny celkové lodní produkce si Británie udržela až do roku 1914.

Srov. TAYLOR 1965, 116.

74 Srov. MORGAN 1974, 94.

2.3.1 Armáda

Velká Británie jakožto ostrov tradičně stavěla své bezpečí především na mocném námořnictvu a pozemní armádu udržovala nepříliš početnou – a to nepřetržitě již od Jindřicha VIII.⁷⁵ Britskou armádu v 19. století tvořili výhradně dobrovolníci,⁷⁶ kteří byli dle potřeb dislokováni po celém světě. S vojáky evropských velmocí ovšem britští „červenokabátníci“ válčili v 19. století pouze v průběhu napoleonských válek a za krymské války; v letech 1856–1914 nemuseli být v Evropě nasazeni, vojenské akce se omezovaly na zámoří. Britští vojáci pak tedy neměli příliš zkušeností s boji proti obdobně vyzbrojeným protivníkům. Díky moderní organizaci a výzbroji, zosobněné především Maximovým kulometem, dokázali porážet početně mnohem silnější domorodé nepřátele (války se kmenem Zuluů v sedmdesátých letech,⁷⁷) bitva u Ummdurmánu 2. září 1898⁷⁸), i když i tito jim připravili skutečně slavné porážky (dobytí Chartúmu v roce 1885⁷⁹ a v bitvě se Zuluy u Isandlwany v roce 1879⁸⁰). Vojáci však nebyli připraveni na konflikt s nepřítelem, který je vyzbrojen stejně dobře jako oni sami, a který je schopen vyspěle takticky uvažovat. Zde můžeme vidět příčiny porážek, jež Britům připravili Búrové v druhé búrské válce (1899–1902). Búrové byli odhodlaní bojovníci bránící svou zemi (znalost prostředí byla také nezanedbatelnou výhodou), jakožto lovci a farmáři uměli často dobře střílet, měli schopné generály Jana Smutse, Louise Bothu, Koose de la Reye, Christiaana de Wet, byli vyzbrojeni kulomety Maxim a kanóny Krupp. V prosinci 1899 během tzv. „Černého týdne“ dokázali britské vojáky porazit hned ve třech bitvách – 10. v bitvě u Stormbergu, 11. u Magersfonteinu a 15. na řece Tugela. Ztráty přesáhly 2.700 mužů.⁸¹ Dalšího velkého úspěchu dosáhli v bitvě u Spion Kopu 24. ledna 1900.⁸² I přes oficiální kapitulaci búrské armády v příštím roce dokázali Búrové Brity úspěšně napadat v partyzánské válce, kterou ukončilo

75 Srov. DAVIES 2003, 528.

76 O zavedení odvodů se začalo uvažovat až během Haldaneových reforem armády po roce 1906, v platnost vstoupily roku 1916. Srov. CLARKE 1997, 75.

77 Srov. FERGUSON 2007, 294.

78 Srov. STEINBERG 1947, 218.

79 Srov. ENSOR 1949, 83.

80 Srov. FERGUSON 2007, 294.

81 Srov. ENSOR 1949, 253.

82 Srov. JUDD 1999, 172.

až zavedení taktiky spálené země a koncentračních táborů. Britové měli původně (na konci září 1899) v jižní Africe 14.750 mužů stojících proti asi 50.000 Búrům,⁸³ ovšem do konce války v květnu 1902⁸⁴ muselo být do Afriky dopraveno na dalších 450.000 mužů⁸⁵ včetně 30.000 vojáků z Kanady, Austrálie a Nového Zélandu.⁸⁶

Po uzavření míru tak bylo další směřování armády krále Eduarda VII. dáno jednak právě ukončenou búrskou válkou a také hrozbou v podobě armády německé,⁸⁷ přestože ještě v letech 1899–1902 se zdálo být pravděpodobnějším nepřítelem Rusko či Francie.⁸⁸ Britové si uvědomili, že je nutno armádu reformovat, neboť případný pozemní střet s jakoukoliv z velmocí by mohl skončit katastrofálně. Po několikaletém hledání řešení se reforem ujal roku 1906 ministr války Richard B. Haldane, jež armádu od základu změnil.

Během Haldaneových reforem došlo jak k přezbrojení (nové krátké opakovačky Lee Enfield, rychlopalné kanóny a houfnice), tak k reorganizaci armády a vzniku generálního štábu. Pod Haldaneovým vedením také začal po konzultacích s francouzským velením vznikat Britský expediční sbor (*British Expeditionary Force*), jež měl v případě války být nasazen v Evropě, dokud Británie nepostaví dostatečně velkou armádu, jež by jej mohla na kontinent následovat. Provedení Haldaneových reforem se ukázalo být nedoceníitelným po vypuknutí války v srpnu 1914.⁸⁹

2.3.2 Námořnictvo

Velká Británie byla námořní supervelmocí bez srovnatelné konkurence po celé 19. století. Námořnictvo umožňovalo Británii obchodovat, spravovat kolonie a také fungovalo jako dostatečně pádný argument, sídlil-li nepřesvědčený diskutér na pobřeží či na ostrově.⁹⁰ Po zrušení dovozních cel na obilí roku 1846 začalo v sedmdesátých letech upadat domácí zemědělství a čím dál více potravin muselo být importováno

83 Srov. ENSOR 1949, 251.

84 Mír byl podepsán 31. května 1902. Srov. SKŘIVAN 2002, 47.

85 Srov. JUDD 1999, 182.

86 Srov. FERGUSON 2007, 293.

87 Srov. FALLS 1965, 519.

88 Srov. GOOCH 1938a, 5.

89 Srov. FALLS 1965, 517–544.

90 Loďstvo například vynutilo souhlas zanzibarského sultána podepsat v červnu 1873 s Británií smlouvu o zrušení otroctví. Srov. FERGUSON 2007, 185.

ze zahraničí – například obilí z Kanady a USA a mražené maso z Austrálie a Nového Zélandu. Námořnictvo se tak stalo pojistkou, jež měla zabránit útokům na životně důležité lodě, bez jejichž existence bylo nyní možno Británii vyhladovět.⁹¹

31. května 1889⁹² prošel parlamentem Zákon o námořní obraně (*Naval Defence Act*), tzv. „zásada dvou přídí“ (*Two-Power Standard*).⁹³ Jeho cílem bylo udržet Británii největší námořní mocností. Vždy měla mít alespoň tolik lodí, kolik jich vlastnila druhá a třetí námořní velmoc dohromady.⁹⁴ Británie dosud neměla důvod k obavám, její loďstvo bylo stále bezkonkurenčně největší.

Po schválení první německé námořní předlohy 28. března 1898⁹⁵ se ovšem objevil soupeř, jenž byl odhodlán (a také schopen) vybudovat námořnictvo, jež bude Royal Navy sice ne přímo konkurovat, ale přinejmenším je znatelně ohrožovat. Sám strůjce námořní předlohy, admirál Alfred von Tirpitz, řekl roku 1899 císaři Vilému II.: „I kdyby naším nepřítelem byla největší námořní mocnost světa, ohrozila by válka s námi její postavení.“⁹⁶ Německé loďstvo pak v praxi při vyjednávání s Británií (i ostatními velmocemi) mělo fungovat více jako argument než jako skutečná zbraň, čímž mělo císaři umožnit prosazovat ideu *Weltpolitik*. Britské veřejnosti ale byl německý námořní program prezentován jako smrtelné nebezpečí, kterým ve skutečnosti nebyl, ovšem i díky tomu se dařilo financovat výstavu drahých nových lodí typu *dreadnought* a *invincible*.⁹⁷ Opravdovým nebezpečím se ukázaly být až ponorky, jichž však německá Kriegsmarine neměla dostatečné množství, neboť dala přednost stavbě bitevních lodí.⁹⁸

Britové se na budoucí možnou válku s Německem připravovali již v roce 1903. V březnu toho roku parlament odsouhlasil zakoupení území u města Rosyth, aby zde mohla být postavena nová námořní základna.⁹⁹ Dosavadní přístavy v Portsmouthu a Devonportu dokázaly účinně pokrýt případný útok z Francie, Rosyth měl poskytnou

91 Srov. CLARKE 1997, 8–13.

92 Srov. STEINBERG 1947, 217.

93 Srov. KŘIVSKÝ/SKŘIVAN 2004, 316.

94 Srov. DAVIES 2003, 665.

95 Srov. STEINBERG 1947, 218.

96 FERGUSON 2007, 308.

97 KŘIVSKÝ/SKŘIVAN 2004, 316.

98 Stavbu ponorek prosazoval admirál Galster, nebyl však vyslyšen. Srov. GOOCH 1938a, 270.

99 Srov. ENSOR 1949, 368.

útočiště flotile bránící Británii v Severním moři.¹⁰⁰ V říjnu 1904 nastoupil na pozici Prvního lorda admirality sir John „Jacky“ Fisher,¹⁰¹ jež Royal Navy od základů proměnil: z největšího světového loďstva, jež se však z velké části skládalo z obstarožních plavidel, vytvořil světově největší a také nejmodernější námořnictvo. Zbavil se 158 (včetně 17 bitevních) lodí, jež dle jeho názoru představovala větší nebezpečí pro své posádky než pro plavidla potenciálního nepřítele, a dle svých norem zavedl nové.¹⁰² Nejdůležitějšími byly bitevní loď HMS Dreadnought a bitevní křižník HMS Invincible, jež se staly vzorem pro další plavidla nejen v Royal Navy, ale i v námořnictvech ostatních velmocí.

V rámci svých reforem Fisher provedl velké změny také v distribuci flotily po světě. Roku 1898 bylo britské námořnictvo rozmístěno na šestatřiceti námořních základnách a v bezpočtu přístavů po celém světě, aby mohlo v případě potřeby rychle zasáhnout i v nejbližším koutě impéria.¹⁰³ Těto taktiky se bylo možno držet do chvíle, kdy existovalo potenciální nebezpečí námořní síly koncentrované na jednom místě – rozmístění britské flotily po celé zeměkouli by prakticky znemožnilo využití početní převahy nad nepřítelem. Proto se po roce 1904 pozměnilo rozmístění lodí ve Středozezemním moři a na Britských ostrovech. Lodě se přeskupily do tří flotil – Středomořská flotila kotvila na Maltě, nová Atlantická v Gibraltarském přístavu a lodě sloužící v *Channel Fleet* byly dislokovány v různých britských přístavech. Do této změny byla největší Středomořská flotila, ovšem vytvořením Atlantické flotily se počty jejích lodí zmenšily přibližně na polovinu.¹⁰⁴ V říjnu 1906 pak byl ohlášen vznik tzv. *Home Fleet*, jež měla, vyzbrojena šesti bitevními loděmi, šesti křižníky a 48 torpédoborců, bránit Britské ostrovy. V případě války s Německem tak měla Británie pro obranu k dispozici tři čtvrtiny svých *dreadnoughtů*.¹⁰⁵

Námořní závody se ale neomezily jen na bitevníky a křižníky. Dalším motorem pro soupeření mezi Británií a Německem byl od devadesátých let 19. století také závod o modrou stuhu; stalo se otázkou národní prestiže, drželi-li ocenění za nejrychlejší

100Srov. KEMP 1965, 506.

101Srov. KEMP 1965, 496.

102Srov. KEMP 1965, 498.

103Srov. FERGUSON 2007, 271.

104Srov. ENSOR 1949, 363–364.

105Srov. ENSOR 1949, 522.

přeplutí Atlantiku parník britský či německý.¹⁰⁶ Vývoj nových trubínových motorů se pak uplatnil i ve vojenském námořnictvu.

2.4 Hlavní události britské zahraniční politiky

V červnu 1887 oslavila v Londýně královna Viktorie i se svými poddanými a mnoha významnými zahraničními hosty (německý následník trůnu Friedrich, rakouský korunní princ Rudolf¹⁰⁷) půlstoletí na trůně. Šlo o velkolepou událost, jež měla světu ukázat největší světovou velmoc v tom nejlepším světle. Slavnosti oslunily i Británii samotnou – po dalších deset let byli Britové nadšenými imperialisty. Jedni z přesvědčení, že šíří civilizaci a křesťanství (stejně nálady propukaly v impériu v šedesátých a sedmdesátých letech po afrických cestách dr. Livingstona, Johna H. Speka a Henry M. Stanleyho¹⁰⁸), další pro slávu impéria a moc. K britskému impériu tak byla v devadesátých letech připojena území Zanzibaru, Svazijska, Ugandy (1890; Zanzibar získán smlouvou s Německem), Rhodesie (společností Cecila Rhodese, bohatého majitele dolů a ministerského předsedy Kapské kolonie, 1888–1893), Ňaska (1891) a Anglo-egyptského Súdánu (1899).¹⁰⁹

Cecil Rhodes byl odhodlán získat i území Transvaalu. Šlo o území, jež na Britech uhájili holandsští přistěhovalci – Búrové – v první búrské válce (1880–1881) a kde byla roku 1886 objevena bohatá naleziště zlata. Protože se do Transvaalu za vzácným kovem stěhovalo mnoho přistěhovalců (převážně Britů), Búrové se snažili jejich vliv udržet co nejmenší. Pro *uitlandery*, tedy přistěhovalce, bylo velmi obtížné nabýt občanství, proti čemuž Britové často protestovali. 29. prosince 1895¹¹⁰ vyrazila skupina šesti set ozbrojených mužů¹¹¹ pod vedením dr. Leandera S. Jamesona z Kapské kolonie do Transvaalu s cílem vyvolat ozbrojené povstání britských uitlanderů. Búrové však Jamesonův oddíl již 2. ledna 1896 obklíčili u Doorkopu a většinu mužů zajali.¹¹² Jamesonův vpád (*The Jameson Raid*¹¹³) tak skončil naprostým fiaskem. Přímým

106Srov. TAYLOR 1965, 116.

107Srov. HAMANNOVÁ 1993, 262.

108Srov. ENSOR 1949, 187.

109Srov. DAVIES 2003, 906.

110Srov. STEINBERG 1947, 218.

111Kromě pušek s sebou vezli také osm kulometů a tři dělostřelecké kusy. Srov. ENSOR 1949, 231.

112Srov. SKŘIVAN 1999, 234.

113Srov. ENSOR 1949, 257.

důsledkem vpádu pak bylo mohutné zbrojení v Transvaalu i v Oranžském svobodném státu a také tzv. Krügerův telegram, jenž „způsobil první vážnou roztržku s Německým impériem.“¹¹⁴ Britští imperialisté se však bohatých území nehodlali vzdát a po pokořující porážce bylo téměř jisté, že dojde dříve nebo později k válce mezi búrskými sedláky a Britským impériem.

Šedesátileté výročí vlády královny Viktorie bylo v červnu 1897¹¹⁵ slaveno ve skromnější domácí atmosféře než to výročí padesátileté (hlavy evropských států tentokrát pozvány nebyly; přijel tak například německý korunní princ, ale císař Vilém II. ne¹¹⁶). Ač byla slavnost velkolepá a královna byla nadšeně vítána, mnoho ekonomů i státníků si uvědomovalo, že Británie již dosáhla svého vrcholu. V šedesátých letech ještě neměla ekonomickou konkurenci, ale s nástupem Spojených států a Německa na světový trh přišli soupeři, jež ji začali dohánět. Důvodů bylo více, jedním z nich byla například tradiční britská politika volného obchodu udržovaná od roku 1860.¹¹⁷ Británie neznala protekcionismus, kdežto Spojené státy a Německo při rozvoji hospodářství zavedly importní cla a chránily tak své podniky. Britové také nebyli ochotni vylepšovat zaběhlé a osvědčené technologie a stroje, zatímco konkurence od sedmdesátých a osmdesátých let do technologií investovala značné peníze, což se v Británii nedělo. Vzhledem k těmto okolnostem britské zboží ztrácelo pro obchodníky na zajímavosti, neboť bylo dražší, často horší kvality než od konkurence a také dodané později.¹¹⁸

Imperialismus devadesátých let vyvrcholil fašodskou krizí a druhou búrskou válkou. Šlo o střety, které na první pohled nepředstavovaly vážné nebezpečí, ale neústupnost protivníků a všeobecná nenávist projevovaná směrem k Británii ukázaly, že éra skvělé izolace je přežitá a je nutno najít přátele.¹¹⁹

Fašodská krize začala v létě 1898. Francie poslala ze západní Afriky výpravu vedenou kapitánem Marchandem, jež měla dosáhnout 2.800 mil vzdáleného súdánského města Fašody a zabrat je pro Francii;¹²⁰ Britové byli ovšem odhodláni propojit Afriku souvislým pruhem území ze severu k jihu, přičemž počítali s Fašodou jako se svým

114GOOCH 1938a, 5.

115Srov. JUDD 1999, 149.

116Srov. STELLNER 1995, 196.

117Srov. BIRNIE 2006, 76.

118Srov. JOHNSON 2002, 258.

119Srov. KOVÁŘ 2013, 332.

120Srov. ENSOR 1949, 244.

územím. Marchandova expedice o osmi důstojnících a 120 senegalských vojácích¹²¹ dosáhla svého cíle 10. července 1898.¹²² Britská výprava, jež vyrazila směrem k Fašodě po porážce mahdistů u Ummdurmánu, se na místo dostavila 19. září.¹²³ Marchand na místě přivítal jejího velitele Horatia H. Kitchenera „ve jménu Francie.“¹²⁴ Nato mu bylo sděleno, že jeho výprava porušuje britsko–francouzské dohody. Kapitán Marchand se s Kitchenerem dohodl, že situaci nechají posoudit Paříži a Londýnu. K válce se tak neschylovalo na místě, ale na jednáních britské i francouzské vlády. Naštěstí pro Brity právě Francií zmítala Dreyfusova aféra, Rusko dalo jasně najevo, že na jeho aktivní podporu může Francie v danou chvíli zapomenout a také se nabízelo riziko, že by Německo využilo situace a Francii napadlo.¹²⁵ Nakonec dostal kapitán Marchand 4. listopadu 1898¹²⁶ rozkaz z Fašody ustoupit a tato se stala britskou,¹²⁷ nicméně další vztahy mezi Británií a Francií byly stále více napjaté.

Dva roky po oslavách roku 1897 vypukla druhá búrská válka (1899–1902).¹²⁸ Mělo jít o snadnou záležitost, jež nezasluhovala velké pozornosti. Bylo nutno porazit „vzpurné Búry sedící na transvaalském zlatě“ a připojit další kus území k impériu. Již na počátku tažení v říjnu 1899 se ale ukázalo, že věc bude složitější, a po úvodních porážkách nakonec Britům trvalo více než dva roky, než se podařilo Búry v Traansvalu a Svobodném oranžském státě porazit. Během této doby si Británie znepřátelila veřejné mínění v téměř celé Evropě (proti válce také byla liberální opozice v parlamentu a mnoho Britů). Šlo o nebývalou katastrofu z hledisek vojenských i politických – Británii od zásahu ostatních velmocí zachránilo její námořnictvo a finanční náročnost podobného podniku.

Británie se politiky skvělé izolace držela od konce napoleonských válek a porušila ji za celou tu dobu pouze jednou – v průběhu krymské války. Předtím ani potom nevedla s jediným evropským státem válku a ani nevstoupila do žádného bloku či spojení

121Srov. GARVIN 1934, 224.

122Srov. GOOCH 1938a, 95.

123Srov. ENSOR 1949, 244.

124GOOCH 1938a, 96.

125Srov. SKŘIVAN 1999, 235.

126Srov. STEINBERG 1947, 218.

12721. března 1899 Francie uznala britské nároky v celém povodí Nilu. SKŘIVAN 1999, 235.

128Srov. SKŘIVAN 2002, 47.

(a pakliže již někoho podporovala, prováděla to prostřednictvím bank a „ukazováním vlajky“) a soustředila se výhradně na své impérium a obchod.¹²⁹

K opuštění skvělé izolace vedl Británii kromě nepříjemností spojených s již nechtěnou izolací a vojenskými těžkostmi také ekonomický vzestup ostatních velmocí, především USA a Německa, a také četné spory v koloniích, které mnohdy hrozily přerůst ve válečný střet. Možnosti, jak se z mezinárodní izolace vymanit, byly dvě: bylo možno zorganizovat koncert šesti velmocí, pakliže by Trojspolek a Dvojdohoda byly ochotny v míru spolupracovat s Británií jakožto nezávislou šestou velmocí. Druhou možností bylo přidat se k jednomu z bloků.¹³⁰ Britové vyjednávali postupně s oběma stranami; protože však zprvu žádná z evropských velmocí neprojevila zájem (a pokud ano, nebyla ochotna slevit ze svých podmínek – viz jednání s Německem v kapitole 4.4), prvním britským velmocenským partnerem se stalo roku 1902 Japonsko. Druhým pak v dubnu 1904 Francie a třetím roku 1907 Rusko. Všechna tato přátelství vypadala ještě na počátku devadesátých let krajně nepravděpodobně, především díky ambicím zmíněných zemí a dlouhodobým sporům v Asii a Africe.

Japonsko bylo státem, jenž se Evropanům začal otevírat až v polovině 19. století. Rychle si uvědomilo výhody, jež s sebou přinášelo bytí mocností, a samo se jednou stalo. 25. července 1894 napadlo Čínu¹³¹ a dobylo na ní Koreu a po míru podepsaném 17. dubna 1895 získalo i Formosu a Liaotung; zde se však jeho ambice potkaly s ruskými, francouzskými a německými a Japonsko bylo nuceno vzdát se většiny nabytého území a ustoupit.¹³² Britsko-japonská smlouva podepsaná 30. ledna 1902¹³³ pak byla především zárukou, jež měla ochránit nové spojence v případě napadení Ruskem. Japonsko následně využilo nepřímou podporu Británie a ve válce let 1904–1905 překvapivě porazilo Rusko a stalo se skutečnou velmocí.

Tradičního nepřítele pro Brity představovala republikánská Francie. Podobně jako Británie, i Francie prahla v devatenáctém století po koloniích a vlastním impériu. Základní neshody mezi Brity a Francouzi tak také pramenily ze sporů o zámořské zisky. Britové roku 1882 obsadili Egypt, který dosud Británie s Francií spravovaly společně dle mezinárodních dohod, Francie pak bez jakýchkoliv konzultací v roce 1883 obsadila

¹²⁹Srov. GOOCH 1938a, 4.

¹³⁰Srov. ENSOR 1949, 257.

¹³¹Srov. STEINBERG 1947, 218. Válku však Japonsko vyhlásilo až 1. srpna. Tamtéž.

¹³²V Šimonoseki byla definitivní mírová smlouva podepsána 8. května 1895. Srov. STEINBERG 1947, 218.

¹³³Srov. STEINBERG 1947, 220.

pokoutným způsobem Madagaskar.¹³⁴ V devadesátých letech se britské zájmy otevřeně střetávaly s francouzskými v průběhu „rvačky o Afriku“, velmi vážné následky mohl mít především fašodský incident. Vztahy se pak ještě více zhoršily v průběhu búrské války, kdy francouzská veřejnost stála na straně Búrů. Ve světle těchto událostí je britsko-francouzská smlouva známá pod názvem „Srdečná dohoda“ (*Entente Cordiale*), podepsaná 7. dubna 1904,¹³⁵ na první pohled překvapivá. Jde ale o logický důsledek britského hledání partnera v Evropě; nejprve bylo dotázáno Německo, to ovšem dohodu odmítlo, nechotou dojít ke kompromisu odpudilo Británii a té se tak nabízela Francie.¹³⁶ Rozhodně však také nešlo o vysloveně protiněmeckou dohodu; avšak pokusila-li by se Francie zatáhnout Británii do nevyprovokované války proti Německu, pravděpodobně by neuspěla.¹³⁷

Od vzniku Spolku tří císařů v roce 1873 bylo největším východním nepřítelem Británie Rusko. Smlouva s císaři Německa a Rakousko-Uherska mu znemožňovala soustředit se na Balkán a stejně tak nebylo ve vhodné pozici pro pronikání k Bosporu a Dardanelám – obrátilo proto své zraky na Kavkaz, kde se přetlačovalo s Osmanskou říší (v letech 1876–1877 proběhla několikaměsíční válka, jež vyvrcholila berlínským kongresem¹³⁸), a pak také na Tibet a na Afghánistán, který byl jedinou skutečnou překážkou při cestě do britské Indie. Britové si to uvědomovali a tak začala tzv. „Velká hra“,¹³⁹ v jejímž průběhu Britové a Rusové soupeřili ve studeném konfliktu o Afghánistán. Od konce devadesátých let se další překážkou britsko-ruskému porozumění stala parcelace Číny zosobněná ruským dobytím přístavu Port Arthur a okupace Mandžuska.¹⁴⁰ Územní a nárokové spory se velmocem podařilo vyřešit až společným vyrovnáním v roce 1907.¹⁴¹

Britské vztahy s členy Trojspolku byly korektní a nekonfliktní.¹⁴² Roku 1887¹⁴³ Británie, Rakousko a Itálie podepsaly tzv. středomořské dohody, jež garantovaly status

134Srov. ENSOR 1948, 192.

135Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 2004, 314.

136Srov. BLACK 1959, 335.

137Srov. GOOCH 1938a, 63.

138Srov. CLARK 2014, 147.

139Srov. FERGUSON 2007, 201.

140Srov. GOOCH 1938a, 17.

141Srov. STEINBERG 1947, 222.

142Srov. GOOCH 1938a, 5.

14312. prosince 1887. Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 252.

quo ve Středozezemním moři. Británie se tak velmi přiblížila Trojspolku, především Itálii, pro kterou měla po celé devatenácté století slabost, a Německu, jež prostřednictvím kancléře Bismarcka nabídlo Britům vstup do Trojspolku. Nestalo se tak, ale dobré britsko-německé vztahy vedly roku 1890 k zanzibarsko-helgolandské smlouvě (podrobněji viz kapitola 4.5).

Souslovím „eduardovský appeasement“ je možno označit období let 1902–1912, kdy se Británie s novým králem Eduardem VII. pokusila vymanit z mezinárodní izolace, vyřešit koloniální spory s velmocemi (především Francií a Ruskem) a pokud možno zastavit nebo alespoň omezit závody ve zbrojení s Německem. Natrvalo opustila Chamberlainovu politiku jingoismu (neskonaleho nadšení pro rozšiřování impéria) a před dobýváním nových kolonií dala přednost správě těch existujících.¹⁴⁴ Pojem „eduardovský appeasement“ má sice svůj název po britském králi Eduardu VII., ovšem rozhodně nemůžeme nabýt dojmu, že on sám byl iniciátorem a hlavním vykonavatelem vyjednávání. Na druhou stranu tuto politiku umožnil a také ji aktivně podporoval, ač neměl na průběh vyjednávání přílišný vliv. S jedinou výjimkou: Když v květnu 1903 navštívil Paříž, „odzbrojil tamní upjaté prostředí obratnou roztomilostí“¹⁴⁵ a značně tak usnadnil následné přijetí Srdečné dohody ve Francii v následujícím roce.¹⁴⁶

Král Eduard nebyl příliš vzdělaným panovníkem a ke státním listinám se až do počátku své vlády v lednu 1901¹⁴⁷ dostal pouze sporadicky, přičemž i tato jeho stručná nahlédnutí do mezinárodní politiky nesla královna Viktorie s nelibostí.¹⁴⁸ Protože však mohl až do svých devětapadesáti let, kdy se stal králem, volně cestovat po Evropě, byl mužem bohatých zkušeností, kontinent znal ze svých spolupracovníků pravděpodobně nejlépe a jeho přirozená taktnost a dobrosrdečnost mu pomáhala získat si jak cizí státníky (s výjimkou Viléma II., se kterým se vzájemně nesnášeli), tak veřejnost. Známa je také jeho slabost pro Francii, do níž každý rok na jaře cestoval.¹⁴⁹

144GOOCH 1938a, 63.

145SKŘIVAN 1999, 244.

146Smlouva byla podepsána 8. dubna 1904. Srov. STEINBERG 1947, 222.

147Srov. STEINBERG 1947, 220.

148Srov. ENSOR 1949, 343.

149Srov. ENSOR 1949, 568.

Skutečným hybatelem britské politiky během vlády Eduarda VII. byly především liberální vlády Henryho Campbell-Bannermana¹⁵⁰ a Herberta H. Asquitha¹⁵¹, i když *Entente Cordiale* s Francií byla podepsána ještě za konzervativní vlády Arthura J. Balfoura. Neméně důležitou se také ukázala být osoba sira Edwarda Greye, ministra zahraničí v letech 1905–1916, jež se po celé působení v úřadu zabýval „německou hrozbou.“¹⁵²

V rámci mezinárodních vztahů v době vlády Eduarda VII.¹⁵³ Británie definitivně opustila politiku *splendid isolation*. Nejprve podepsala smlouvu o vzájemné pomoci s Japonskem (30. ledna 1902),¹⁵⁴ ukončila táhlu búrskou válku (květen 1902)¹⁵⁵ a stala se členem tzv. Trojdohody po smlouvách s Francií a Ruskem z let 1904 a 1907, ačkoliv nešlo o spojenecké smlouvy; tyto dohody řešily vzájemné spory v koloniálních oblastech a otázky vlivu té které velmoci. Británie se tímto však nehodlala připravovat na válku, naopak se dále snažila dohodnout i s Německem a pokud možno dospět ke kompromisnímu mírovému řešení.¹⁵⁶

150Prosinec 1905 až duben 1908. Srov. DAVIES 2003, 927.

151Duben 1908 až prosinec 1916. Srov. DAVIES 2003, 927.

152Srov. CLARK 2014, 221.

153Mezi 22. lednem 1901 a květnem 1910, kdy zemřel. K osobě Eduarda VII. viz FULFORD 1965, 1–42.

154Srov. STEINBERG 1947, 220.

155Tamtéž.

156Srov. CLARK 2014, 178–179.

3. Německo v poslední třetině „dlouhého devatenáctého století“ (1888-1914)

3.1 Stát a národy

Německo bylo formálně jednotným právním státem s ústavou, jemuž vládl císař. Jeho první panovník Vilém I. byl sám zároveň německým císařem a pruským králem, jehož pravomoci i titul si ponechal. Následovníci Friedrich III. a Vilém II. si taktéž ponechali oba tituly, ale Vilém II. se už považoval především za německého císaře, přestože na pruské kořeny nezapomínal.¹⁵⁷

Právo vládnout dávala císaři ústava z 16. dubna 1871,¹⁵⁸ která byla pozměněnou formou ústavy Severoněmeckého spolku s dodatky, jež se týkaly jihoněmeckých států. Důležitými císařskými právy bylo jmenování (také ovšem odvolání) říšského kancléře, svolání (taktéž rozpuštění) Říšského sněmu¹⁵⁹ a velení armádě v případě války.¹⁶⁰ Především jmenováním kancléře a vysokých úředníků mohl císař ovlivnit politiku, kterou stát pod jeho vedením prováděl; takto zasahoval od devadesátých let 19. století do směřování Německa Vilém II.¹⁶¹ Císař však nemohl, na rozdíl od ruského cara, deportovat nepohodlné osoby a i vrchnost byla vázána zákony.¹⁶²

Říšský kancléř byl hlavou německé vlády. Zodpovídal se přímo císaři a nikoliv Říšskému sněmu či Spolkové radě. Jeho hlavním úkolem bylo spravovat říši včetně jejích zahraničních záležitostí (k ruce přitom měl ministra zahraničí), do kterých de facto spadalo i jednání s některými německými státy pod císařovou korunou. Říšský kancléř však neměl přímou kontrolu nad armádou a námořnictvem, přestože spolu s ministrem války vyjednával v jejich prospěch

¹⁵⁷Srov. CLARK 2008, 491.

¹⁵⁸Srov. STELLNER 1995, 11.

¹⁵⁹Císaři Vilém I. a Vilém II. jej rozpustili celkem čtyřikrát- v letech 1878, 1887, 1893 a 1907, z toho třikrát kvůli armádnímu rozpočtu. Srov. CLARK 2008, 498.

¹⁶⁰Srov. MÜLLER/KRIEGER/VOLLRATH 1995, 185.

¹⁶¹Srov. KŘIVSKÝ/SKŘIVAN 2004, 158.

¹⁶²Srov. JÄCKEL 2004, 15.

se Spolkovou radou a Říšským sněmem. Armádu a námořnictvo pak spravovali další muži, kteří se zodpovídali přímo a výlučně císaři. Kancléř tak nemohl koordinovat zahraniční záležitosti ani s armádou, ani s námořnictvem; tento postup následně komplikoval pokusy o sblížení s Británií, ježto císař nebyl ochoten své námořnictvo oslabovat ve prospěch nějaké dohody,¹⁶³ což se projevilo kupříkladu při vyjednávání vikomta Haldanea s kancléřem Bethmann-Hollwegem v roce 1912.¹⁶⁴

Pod císařem dále existovaly hlavy spolkových zemí, které si v Německu zachovaly jistou formu samostatnosti – bývalí panovníci se od roku 1871 nazývali titulem „spolkový kníže.“ Spolková knížata nebyla považována za občany říše, ale zasedala ve Spolkové radě a užívala privilegií, kterými byly například vynětí z trestního práva či osvobození od daní,¹⁶⁵ některá knížata si ponechala i tradiční úřady a privilegia.¹⁶⁶ Spolková rada se skládala ze zástupců jednotlivých spolkových zemí, které byly zastoupeny dle velikosti a významu států. „Od roku 1871 mělo Prusko 17, Bavorsko 6, Sasko a Württembersko 4, Bádensko, Hesensko a od roku 1911 Alsasko-Lotrinsko 3, Meklenbursko-Schwerin a Brunšvicko 2 a všechny ostatní státy vždy jeden hlas.“¹⁶⁷ Stejně jako po téměř celé říši, i zde mělo Prusko vůdčí postavení, ač pouhých 17 hlasů nebylo žádnou většinou. Na vetování libovolného návrhu však vždy stačilo pouhých 14 hlasů, tedy i v zákonodárství si Prusko udrželo převahu.¹⁶⁸

Německý parlament, Říšský sněm, se skládal po volbách, kterých se mohl zúčastnit každý dospělý muž. Sněm schvaloval či odmítal navrhované zákony a také rozpočet. Na druhou stranu se mu ale nezodpovídal říšský kancléř a politika vojenská a zahraniční Říšskému sněmu taktéž nepříslušela.¹⁶⁹ Sněm nikdy neměl dostatečný respekt kancléře Bismarcka, který, když byl při jednáních kritizován, neváhal odcházet z jednání.¹⁷⁰ Se vzestupem politických stran (provládní strany

163Srov. ENSOR 1949, 569–570.

164Srov. KOVÁŘ nedat., 5.

165Srov. SKŘIVAN 2002, 317.

166Srov. CLARK 2008, 462.

167SKŘIVAN 2002, 317.

168Srov. CLARK 2008, 463.

169Srov. JÄCKEL 2004, 18.

170Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 21.

Německá konzervativní strana, Národně liberální strana a Říšská strana, na stále větší důležitosti získávalo od osmdesátých let katolické Centrum a v letech devadesátých především Sociálnědemokratická strana Německa¹⁷¹) v Německu v devadesátých letech 19. století ale získával Říšský sněm stále větší podíl na moci a vládnout bez jeho podpory bylo pro konzervativního císaře, kancléře a Spolkovou radu čím dál složitější – po roce 1900 již téměř nemyslitelné. Situace byla složitější především z toho důvodu, že od roku 1890 nabývala na síle Sociálnědemokratická strana Německa, jejíž požadavky se ne vždy shodovaly s konzervativní německou vládou. Roku 1912 již získala celých 112 mandátů z celkových 397 a stala se nejsilnější stranou parlamentu.¹⁷²

Každý spolkový stát měl své vlastní zákony, parlamentní sbory a ústavy i zástupce v Říšské radě, pouze území Alsaska-Lotrinska se (až do roku 1911) nedostalo vlastního zastoupení, bylo spravováno jako pruská provincie a jeho obyvatelstvo se nikdy necítilo být německým.¹⁷³ Daně taktéž mohly vybírat pouze členské státy a nikoliv říše. Větší německé státy si mezi sebou stále vyměňovaly velvyslance a této tradice se držely i cizí země, které posílaly své vyslance nejen do Berlína, ale i do Drážďan a Mnichova.¹⁷⁴ Některé ze států si vymohly v rámci císařství i jistá privilegia, například Bavorsko a Württembersko si ještě před prohlášením Německého císařství vyjednaly vlastní správu pošt, železnic a v době míru i armády,¹⁷⁵ ale vedoucím státem Německa bylo jednoznačně Prusko.

Protože se Německá říše skládala z mnoha svrchovaných států s vlastními králi a knížaty (následně tedy spolkovými knížaty), nebylo jejich sblížení již od začátku jednoduché. Prusové byli se stávající situací spokojeni, neboť zastávali vedoucí postavení ve státě: Prusko zabíralo celých 65 % německého území, a co počtu obyvatel se týče, tvořilo až 62 % německé populace.¹⁷⁶ Pruskou převahu symbolicky ilustruje fakt, že i německou vlajku z velké části tvořila černobílá vlajka pruská. Mnohé státy, především jihoněmecké, hegemonií Pruska nadšeny

171Srov. Jäckel 2004, 13–34.

172Srov. MÜLLER/KRIEGER/VOLLRATH 1995, 191.

173Srov. MÜLLER/KRIEGER/VOLLRATH 1995, 185.

174Tamtéž.

175Srov. MÜLLER/KRIEGER/VOLLRATH 1995, 184.

176Srov. CLARK 2008, 462.

nebyly; řeč je například o Bavorsku, Württembersku, Bádensku a Hannoversku či Sasku.¹⁷⁷ Národnostní sjednocení Německa nebylo ukončeno ještě za první světové války.¹⁷⁸

Sjednocení německých národů dále komplikovaly i některé menšiny; v Šlesvicku a Holštýnsku stále žilo přes 80.000 Dánů, v Alsasku-Lotrinsku 1.5 milionu Francouzů a v Prusku žilo 60.000 Litevců¹⁷⁹ a na dva a čtvrt milionu Poláků, k nimž se stát choval tak, jak se mu právě hodilo, o nějakém integrování ale nemůže být řeč.¹⁸⁰ Polští duchovní byli nahrazováni německými, po roce 1873 byla na školách prudce omezena výuka v polštině a po roce 1876 němčina platila na celém pruském území jako jediný úřední jazyk. S germanizací se pokračovalo i po roce 1900, kdy kancléř Bernhard von Bülow zavedl výuku náboženství v němčině všude kromě základních škol.¹⁸¹

Většinová německá společnost však byla na konci 19. století značně svobodná: mohla říkat, co chtěla, mohla číst noviny, které nebyly cenzurovány,¹⁸² mohla cestovat, mohla se rozhodnout, jakou víru bude vyznávat a jaké povolání vykonávat, mohla svobodně zakládat politické strany. Poslance Říšského sněmu mohl volit každý muž starší 25 let tajným hlasováním.¹⁸³ Šlo o volební model převzatý od Severoněmeckého spolku, kde se tímto způsobem hlasovalo již od roku 1867 (zákon byl schválen 15. října 1866). Prosadil jej pruský kancléř Bismarck, ač rozhodně nebyl žádným velkým demokratem. K opuštění pruského systému, ve kterém se voliči dělili do tří tříd podle odvedených daní a teprve jimi vybranými zástupci byli voleni poslanci, jej roku 1866 dovedl spor s pruskými liberály a válka proti Rakousku.¹⁸⁴ Německá ústava z dubna 1871 sice nepřiznala svým občanům lidská práva jako například francouzská ústava z roku 1789 či navrhovaná frankfurtská říšská ústava z roku 1849, ale přesto bylo na práva

177Srov. JÄCKEL 2004, 13–14.

178Britští vojáci například v roce 1914 důsledně rozlišovali, jestli v protějším zákopu jsou Prusové nebo jiní Němci. Srov. BROWN/SEATON 1994, 1–22.

179Srov. KŘIVSKÝ/SKŘIVAN 2004, 155.

180Srov. CLARK 2008, 477.

181Srov. CLARK 2008, 480–481.

182Od r. 1874 platila v Německu svoboda tisku. Srov. JÄCKEL 2004, 16.

183Srov. JÄCKEL 20.

184Srov. JÄCKEL 20–21.

občanů myšleno; občanská práva zajišťovaly svým obyvatelům jednotlivé spolkové země.¹⁸⁵

Stejných práv jako Němcům se od roku 1869¹⁸⁶ mělo dostávat Židům, kteří konečně ústavně dosáhli náboženské rovnoprávnosti (stejně jako vyznavači jiných náboženství). Fakticky však byla averze vůči Židům značná. Ač mezi nimi bylo mnoho advokátů, soudních úředníků a soudních přisedících s úspěšně složenými státními zkouškami, jen málokterému se podařilo vystoupat do vyšších sfér soudnictví.¹⁸⁷ Stejně tak byli Židé omezováni ve vojenské kariéře. Od roku 1885 až do počátku Velké války jediný z nich nedosáhl v císařské armádě na důstojnickou hodnost.¹⁸⁸ Německo však v tomto ohledu nebylo osamoceno, Dreyfusova aféra ve Francii je toho dokladem: Alfred Dreyfus byl jediným Židem ve francouzském generálním štábu.¹⁸⁹

„V roce 1888 pracoval německý průmyslový dělník průměrně 63 hodin týdně, zatímco britský 52 hodin.“¹⁹⁰ Mohl se ale na rozdíl od svého britského protějšku již od osmdesátých let 19. století těšit z nemocenského, starobního, důchodového i invalidního pojištění. Tato začala být postupně zaváděna po roce 1881, když se Bismarck snažil naklonit si obyvatelstvo a snížit přitom vliv socialistů, kteří jím byli roku 1878 zakázáni. Zákon proti socialistům vypršel 1. října 1890¹⁹¹ a Sociálnědemokratická strana Německa se tak mohla vrátit do Říšského sněmu.

Díky nižší mortalitě a kvalitě života počet obyvatel Německa od roku 1871 do roku 1914 ročně stoupal o 1.16 %;¹⁹² v roce 1890 mělo 49.4 milionů obyvatel, tedy více, než Velká Británie v roce 1911 (45.2). 47% Němců tehdy žilo

185Srov. JÄCKEL 2004, 16.

186Srov. CLARK 2008, 483.

187Tamtéž.

188Toto platilo pouze pro armády německých států, které stály na pruském modelu.

Bavorská armáda byla svobodnější a Židé v ní byli povyšováni za zásluhy úplně stejně jako jiní vojáci. Tamtéž.

189Srov. JÄCKEL 2004, 15.

190STELLNER 1995, 79.

191Srov. STEINBERG 1947, 217.

192Srov. BROADBERRY/O'ROURKE 2010, 36.

ve městech.¹⁹³ Roku 1900 mělo Německo 56.3 milionu¹⁹⁴ obyvatel, v roce 1910 již v něm žilo na 63.1 milionů obyvatel, z nichž obývalo města 60%.¹⁹⁵

3.2 Hospodářský vývoj Německa

Císařské Německo Viléma II. bylo státem s velkým ekonomickým potenciálem, zejména v oblastech bankovníctví, průmyslové výroby, ocelářství, těžby uhlí a obchodu. Ještě v roce 1871 byla největší hospodářskou mocí a „dílňou světa“ Velká Británie. Roku 1890 již ale takový náskok neměla a Německo a Spojené státy ji v některých ohledech doháněly, v některých již dokonce předstihly. V roce 1914 místo ekonomicky nejsilnější velmoci obsadily Spojené státy americké a na druhých místech spolu soupeřila Británie s Německem. Další evropské velmoci vytvářely pouhý zlomek světové produkce.¹⁹⁶

Německé hospodářství se na počátku sedmdesátých let (1873) a v polovině let osmdesátých (1886) muselo potýkat s krizemi, které značně přibrzdily jeho rozvoj.¹⁹⁷ Od poloviny devadesátých let se však Německu velmi dařilo; probíhala rychlá industrializace, ceny německých výrobků klesaly¹⁹⁸ a export tudíž rostl; některá výrobní odvětví, především elektrotechnická a chemická, se dostala na světovou špičku.¹⁹⁹ Dáno to bylo i značnou podporou školství zaměřeného na praktické využití absolventů. „V roce 1872 zjistila britská delegace při návštěvě Německa, že v samotném Mnichově se zabývá chemickým výzkumem víc studentů než na všech anglických univerzitách a kolejích dohromady.“²⁰⁰ Německé císařství, na rozdíl od Británie, chránilo své hospodářství vývozními i dovozními cly (především před britskou konkurencí²⁰¹). Podniky v těžkém průmyslu se sdružovaly do koncernů financovaných bankami (především

193Srov. BIRNIE 2006, 278.

194Srov. ENSOR 1949, 269.

195Srov. BIRNIE 2006, 278.

196Srov. ENSOR 1949, 277.

197Srov. JÄCKEL 2004, 14.

198V letech 1883–1910 klesly ceny německé oceli o 20 %. Srov. JOHNSON 2002, 258.

199Srov. JÄCKEL 2004, 14.

200JOHNSON 2002, 260.

201Srov. RÁKOSNÍK 2013, 377.

„skupinou čtyř D“: Deutsche Bank, Dresdner Bank, Darmstädter Bank a Discontogesellschaft²⁰²), jež podporovaly další výzkum a investovaly do nového vybavení a kvalitních vědců.²⁰³ I díky tomu na přelomu 19. a 20. století patřilo Německo ke špičce světových ekonomik a v mnoha směrech stahovalo náskok Velké Británie a USA.

Více než polovina (53.3%) německých zahraničních investic směřovala v letech 1870–1914 do Evropy. Německo nejvíce investovalo do zemí Trojspolku (17.9% peněz odešlo do Itálie a 12.8% do Rakousko-Uherska) a do svého budoucího spojence ve Velké válce – Turecka (7.7% investic).²⁰⁴

Do kolonií však bylo investováno pouze 2.6% financí, jež šly ve sledovaných letech z Německa do zahraničí; kolonie byly z hospodářského hlediska marginální a sloužily spíše jako ukazatel prestiže a světové moci, případně jako strategické body a námořní základny. Velká Británie ve stejném období do svých zámořských kolonií investovala 16.9% zahraničních financí.²⁰⁵

3.3 Německá armáda a námořní zbrojení

3.3.1 Armáda

Německý stát potřeboval vzhledem ke své pozici ve středu Evropy armádu, která by byla schopna udržovat nepřátelská vojska za hranicemi a ubránit Vaterland. To se odráželo jednak v množství mužů, kteří v armádě sloužili, jednak i v plánech, které měly v případě konfliktu být provedeny (přesněji řečeno v jednom plánu – Schlieffenovu). Armáda však kromě obranných účelů sloužila i ke stmelení německých území do jednoho celku a taktéž zajišťovala mnoha německým mužům živobytí a odbyt průmyslu – ať už zbrojnímu, těžkému nebo i textilnímu.

Počet vojáků sloužících v pruské a později německé armádě se od příchodu Otty von Bismarcka neustále zvyšoval, přestože kancléř už po roce 1871 neměl

²⁰²Srov. STELLNER 1995, 21.

²⁰³Srov. JOHNSON 2002, 257.

²⁰⁴Srov. BROADBERRY/O'ROURKE 2010, 12.

²⁰⁵Tamtéž.

zájem o další vojenské střetnutí a dával přednost diplomacii. Armádu vydržoval jako argument a v případě potřeby i jako pojistku své politiky.²⁰⁶ Velká armáda ale v pozdějších letech kromě prestiže vyvolala zdání, že je Německo militaristický a válkychtivý stát, což mu v očích budoucích nepřátel příliš neprospělo.

Roku 1862 tedy mohlo Prusko spoléhat v dobách míru na 213.000 a v případě války na 367.000 mužů, na konci 60. let už na 300.000, respektive 522.000. Do prusko-rakouské války šlo již více než 1.200.000 vojáků (zde jde o součet mužů pruské armády i armád jejích spojenců). V roce 1874 byl mírový stav armády zvýšen na 401.658 vojáků a poddůstojníků a v případě války bylo možno povolát až 1.340.000 mužů.²⁰⁷ Roku 1912 počítala vojenská předloha s mírovými 860.000 muži.²⁰⁸ V roce 1914 pak mohlo Německo mobilizovat 4.500.000 mužů (z toho 120.000 důstojníků²⁰⁹) zařazených do 124 divízi.²¹⁰

Německá armáda nespoléhalo pouze na množství sloužících vojáků, ale také na moderní zbraně a vybavení. Roku 1888 byl Vilému II. prvně předveden kulomet Maxim, v roce 1892 již měla berlínská firma Ludwiga Loewa zakoupenou licenci na jeho výrobu a bezprostředně po bitvě u Ummdurmanu v roce 1898²¹¹ byly myslivecké prapory německé armády vybavovány kulomety, které se do roku 1908 staly standardním vybavením všech pěchotních pluků.²¹² Vše od pušek přes polní děla a houfnice až po polní telefony a výbušniny produkovaly domácí firmy, přičemž stačily zbraně i exportovat (například do Turecka vyvážely zbraně firmy Mauser, Krupp a Loewe²¹³). Němci také v první světové válce využili své zkušenosti z chemického průmyslu a jako první nasadili bojový plyn. Dalšími plusy německé armády byly její vysoká akceschopnost, kvalitní komunikace mezi štábem a vojskem, které tak bylo schopno rychle manévrovat, i nadšení a disciplinovanost jak profesionálních vojáků, tak i záložníků.²¹⁴

206Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 104.

207Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 14–15.

208Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 228.

209Srov. CLARK 2008, 496.

210Srov. FERGUSON 2007, 306.

211Srov. STEINBERG 1947, 218.

212Srov. FERGUSON 2007, 290–291.

213Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 161.

214Srov. FALLS 1965, 521.

Vojáci, především důstojníci, se v říši stali samostatnou kastou s materiálními i společenskými výhodami. Záložní a penzionovaní důstojníci obsazovali nižší posty ve státní a komunální správě, školství, administrativě a justici, což napomáhalo k upevnění prestiže armády,²¹⁵ stejně jako každoroční oslavy Sedanského dne, kdy se připomínala porážka Francie v letech 1870–1871. Armáda také dala mnoha chudým a níže postaveným mužům pocit sounáležitosti a rovnosti.²¹⁶

V čele armády stál generální štáb, jemuž byl nadřazen pouze císař; nemusel tedy brát přímý ohled na Říšský sněm či kancléře, na druhou stranu však závisel i na tom, jaký roční rozpočet dokáže ministr války s kancléřem na Říšském sněmu vyzískat. Hlavní štáb armády získával za panování Viléma II. stále větší nezávislost na jeho osobě; po nešťastné *Daily Mail Affair* v říjnu 1908 se císař téměř stáhl z vedení Německa a generálové tak získali značně volnou ruku ve vlastním rozhodování. Situace vyvrcholila za první světové války tak, že Německu prakticky vládli oni sami a císař již jen rozdával medaile a konal inspekční cesty. On sám k tomu v listopadu ²¹⁷1914 poznamenal: „Generální štáb mi téměř nic neříká a na nic se mě také neptá. Pokud má někdo v Německu dojem, že velím armádě, pak se velmi mylí. Piji čaj, štípu dřevo, procházím se a čas od času se dozvím, co bylo učiněno.“

Říšská armáda byla na začátku války připravována na nasazení na hranicích jak východních, tak západních, bude-li to třeba. Počítal s tím tzv. Schlieffenův plán, vypracovaný už v devadesátých letech 19. století a postupně upravovaný, aby odpovídal soudobým možnostem armády. V případě války na západě i na východě země měla armáda zablokovat ruský postup na východě a v ten samý okamžik rychlým a rozhodným úderem přes Belgiei dobýt Paříž a porazit Francii, aby se Německo mohlo už plně soustředit na nepřítele na východě. V případě, že by plán vyšel, by se nemuselo podařit francouzským spojencům dostatečně rychle přisunout posily a celý západní blok Trojdohody mohl být vyřazen z války dříve, než do ní vůbec stačil efektivně zasáhnout.²¹⁸ Nevýhodou Schlieffenova

215Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 105

216Srov. CLARK 2008, 496–497.

217STELLNER 1995, 333–334.

218Srov. HEŘTOVÁ 1988, 18–21.

plánu však byla záležitost, jež generály zjevně příliš netrápila. Naprosto ignorovali fakt, že napadením Francie přes Belgii vyprovokují Velkou Británii ke vstupu do války, přestože neměla s Francií žádnou spojeneckou smlouvu. Belgie totiž v Británii vznikla, v Londýně byla potvrzena smlouvou její neutralita a taktéž její území vždy představovalo ideální místo, odkud by se dala napadnout Anglie. V průběhu červencové krize 1914 se také ukázalo, že britská vláda bere vstup do války po boku Francie za svůj morální závazek.

3.3.2 Námořnictvo

Po svém nástupu na trůn byl Vilém II. stále pevněji přesvědčen, že pro prosazování vysněné *Weltpolitik* je státu nutno mocného námořnictva. Panovníka v tom dokonale utvrdila kniha amerického admirála Alfreda T. Mahana *The Influence of Sea Power upon History* (1890).²¹⁹ Císař se ostatně dal slyšet: „Nečtu, přímo hltám knihu kapitána Mahana a snažím se ji učit z paměti.“²²⁰ Jistě jej ovšem netěšilo, že větší flotilou disponovala i Itálie.²²¹

V roce 1897 nabyt císař převahy nad starým kancléřem Chlodwigem knížetem zu Hohenlohe-Schillingfürstem. Nastala tedy vhodná chvíle k budování námořnictva, jež mělo, podobně jako v Británii, zajistit ochranu obchodních lodí, pomoci získat kolonie a dodat Německu prestiž. Za programem však stála i císařova fascinace Británií a touha vyrovnat se jejímu loďstvu.²²²

Podporovatelé námořního zbrojení v Německu se rozcházel v tom, jakými loděmi by nové námořnictvo mělo být vybaveno a jaká by měla být jeho role; nakonec se prosadil plán admirála von Tirpitz, jehož návrh německého námořního programu prošel Říšským sněmem 28. března 1898,²²³ a pod jehož velením se také počalo s budováním námořnictva. Dle jeho námořního programu mělo být během šesti následujících let postaveno 12 bitevních lodí (tzv. *Linienschiff*), 10 těžkých a 23 lehkých křižníků. Dosud mělo německé námořnictvo pouze sedm bitevních lodí, dva těžké a sedm lehkých křižníků.²²⁴ Von Tirpitz však

²¹⁹Srov. STELLNER 1995, 170.

²²⁰Tamtéž.

²²¹Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 2004, 316.

²²²Srov. STELLNER 1995, 196–197.

²²³Srov. STEINBERG 1947, 218.

²²⁴Srov. ENSOR 1949, 258.

zanedlouho plán přepracoval (s plným požehnáním císaře, jenž prohlásil, že „velmi nutně potřebujeme silné německé loďstvo,“²²⁵ čímž dal zřetelně najevo svou nespokojenost s dosavadní velikostí flotily) a v lednu 1900 jej zveřejnil. Dle nového plánu námořního zbrojení mělo námořnictvo do roku 1917 disponovat 38 bitevními loděmi, 20 těžkými a 45 lehkými křižníky. Druhá námořní předloha byla Říšským sněmem přijata 12. června 1900.²²⁶ Pro budování velkého loďstva nadešla těsně před koncem století vhodná doba, neboť Německo nyní mělo dostatek loděnic a produkovalo potřebné množství oceli,²²⁷ loděnice disponovaly moderním zařízením a byly podporovány domácími bankami.²²⁸ Námořní program také měl značnou podporu veřejnosti, jak Všeněmeckého spolku (založeného 9. dubna 1891), tak Koloniálního spolku a Německého lodního spolku (založen 30. dubna 1898 za spoluúčasti von Tirpitz²²⁹). Nadšení pro německé loďstvo dokládá i fakt, že v roce 1914 byl v Německém lodním spolku registrován již více než milion lidí.²³⁰

Jestliže se někde podařilo celé Německo sjednotit, nebylo to v armádě, ale právě v námořnictvu. Německé námořnictvo zosobňovalo vyspělost německé techniky a sílu a navozovalo pocit světové velmoci. Stejně tak ukazovalo, že je možno být povýšen skutečně na základě zásluh a zkušeností a nikoliv díky tomu, že se občan narodil ve správnou chvíli správným rodičům.²³¹

Německo se domnívalo, že se nemusí obávat britských námitek proti výstavbě loďstva, a to především díky neshodám mezi Brity a Francouzi a taktéž mezi Brity a Rusy, kteří ohrožovali Osmanskou říši, Afghánistán a Čínu a nezdálo se, že by se situace v dohledné době dala nějak uspokojivě vyřešit. Němci byli sebejistí i díky helgolandsko-zanzibarské smlouvě, kterou s Brity podepsali roku 1890. Zdálo se, že se s nimi bude dát vždy dohodnout.

225STELLNER 1995, 212.

226Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 159–160.

227Srov. ENSOR 1949, 259.

228Srov. KŘIVSKÝ/SKŘIVAN 2004, 178.

229Srov. STEINBERG 1947, 218.

230Srov. CLARK 2008, 497.

231Tamtéž.

3.3 Vybrané momenty německé zahraniční politiky

Zahraniční politika císařského Německa se dá rozdělit na dvě výrazně rozdílná období. První pokrývá roky 1871–1890, kdy byl německým kancléřem Otto von Bismarck, a druhé léta 1890–1918, kdy jím už nebyl. Rozdíly mezi těmito časovými úseky nespočívají jen v postavě Železného kancléře, ale i ve větším sebevědomí německého národa, stále výkonnějším hospodářství, v ambiciózním císaři Vilému II. a také jeho dvoru a armádních představitelích.

Cílem politiky Otto von Bismarcka bylo nejprve sjednocení Německa pod pruským vedením a následně jeho začlenění do Evropy. Po celou dobu, kdy byl německým kancléřem, se snažil vymanit z izolace, kterou s sebou nevyhnutelně přineslo geografické umístění Německa v Evropě. Bylo nutno okolní státy nějak zaměstnat, možné přátele (i potenciální nepřátele) si zavázat systémem smluv a přitom nepůsobit nebezpečně. Proto také Bismarck usiloval o konání berlínského kongresu v roce 1878, kdy mohl předvést celé Evropě, že německá diplomacie je schopna vystupovat poctivě a nestranně.

Pro začátek se Bismarck rozhodl vytvořit tzv. Spolek tří císařů; tento byl uzavřen roku 1873 mezi Německem, Rakousko-Uherskem a Ruskem. Jeho cílem nebylo jen zajištění východní hranice Německa, ale také zmírnění soupeření mezi rakouským císařstvím a Ruskem na Balkáně, izolování Francie a definitivní uznání hranic Německa podepsanými velmocemi.²³² Rusko se pak mohlo spíše soustředit na expansi v Asii, čímž zaměstnalo Brity. Protože si byl Bismarck vědom velkého napětí mezi Ruskem a Rakouskem, uzavíral mnoho dalších smluv udržujících Evropu ve vztazích, které prakticky znemožňovaly utvořit účinnou protiněmeckou koalici.²³³ V roce 1887 se německý kancléř nepřímo, tzv. Středomořskou dohodou, dokázal přes Itálii a Rakousko spojit i s Londýnem.²³⁴ Tehdy už měl za sebou vytvoření úspěšně fungujícího Dvojspolku (1879), Trojspolku (1882) a také se mu roku 1887 podařilo podepsat důležitou Zajišťovací smlouvu, která měla uklidnit Rusy a zajistit Německu mír, pakliže ovšem Rusko

232Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 30.

233Srov. CLARK 2014, 147.

234Srov. OTTE 2002, 112.

nenapadne bezdůvodně Rakousko-Uhersko, kterému by Německo v rámci dohod muselo jít na pomoc.

Bismarck byl také rozhodnut, ač v tomto případě musel jít v Německu proti většině, nesoutěžit s ostatními velmocemi v získávání kolonií; předpokládal, že dříve nebo později by se touto cestou mohl dostat do sporu s Velkou Británií nebo i jinou velmocí, čemuž se chtěl vyhnout.

„Bismarck řekl výzkumníkovi Eugenu Wolffovi: ‚Vaše mapa Afriky je velmi pěkná, ale moje mapa Afriky se nachází v Evropě. Zde je Rusko a zde,‘ ukázal přitom doleva, ‚je Francie, přičemž my ležíme uprostřed; to je moje mapa Afriky.‘“²³⁵

Nicméně německá veřejnost si žádala zámořských území, a tak se i přes kancléřovu nevoli Německo v letech 1882–1890²³⁶ postupně zmocnilo Toga, Kamerunu, Německé východní Afriky, Německé jihozápadní Afriky, Zanzibaru a dalších drobných území. Šlo o území sice rozsáhlá, ale co využitelnosti se týče prakticky bezcenná.²³⁷

Vztah starého německého císaře a pruského krále Viléma I. a kancléře Bismarcka byl problematický; druhý jmenovaný si při rozhodování o osudu Německa často dělal, co se mu právě hodilo, a neobtěžoval se přitom císaře informovat. Když s ním monarcha nesouhlasil, neváhal Bismarck užít všech možných i nemožných argumentů, vztekle vybuchovat nebo i pohrozit demisí, kterou císař nikdy nepodepsal.²³⁸ Velmi dobře věděl, že svého kancléře potřebuje; jejich vzájemný vztah vyjádřil větou „Je to těžké být císařem pod Bismarckem.“²³⁹

Samotný Vilém I. byl skromným a šetrným mužem, který jen nerad promlouval na veřejnosti a málo cestoval. Svým vystupováním i vzhledem reprezentoval

235FERGUSON 2007, 259.

236Srov. ENSOR 1949, 188.

237Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 160.

238Srov. STELLNER 1995, 15.

239CLARK 2008, 486.

Prusko a jeho dlouholeté tradice „prostoty, sebekázně a šetrnosti.“²⁴⁰ Jeho vnuk a od roku 1888 císař Vilém II. všechny tyto vlastnosti postrádal.

Po smrti císaře Viléma I. 9. března 1888²⁴¹ nastoupil na trůn jeho liberální, avšak těžce nemocný syn Friedrich III. Tento muž měl s Bismarckem mnoho neshod²⁴² a nebyť brzké smrti o tři měsíce později, pravděpodobně by si našel způsob, jak kancléře propustit a směřovat Německo jiným směrem. Když ale 15. června 1888 zemřel,²⁴³ nástupcem se stal jeho syn, korunní princ Vilém. Ten byl impulzivní, nervově labilní, nerozhodný a snadno ovlivnitelný a přitom dostatečně sebevědomý, aby jednal za celé Německo bez porady s lidmi, které pro tyto příležitosti měl okolo sebe k dispozici.²⁴⁴ Na trůn nastoupil jako mladý muž bez větších zkušeností, liboval si v uniformách, cestování po Evropě²⁴⁵ a ceremoniálech. Nebyl příliš pracovitý, měl však dobrou paměť a uměl dobře vyprávět.²⁴⁶ Jeho zásahy do německé politiky lze poměrně věrně komentovat následujícími slovy: „Je sice pravdou, že nelze císařovy výroky, názory a logické zkratky v uvažování chápat jako stanoviska říšské vlády, ale na druhé straně je není možno jako nepodstatné nechat bez povšimnutí.“²⁴⁷

Císař Vilém II. obdivoval Ottu von Bismarcka, ale zásadně se od něho lišil²⁴⁸ a počátkem roku 1890 už byl rozhodnut, že kancléře při první vhodné příležitosti propustí, dosadí svého člověka a jeho prostřednictvím bude vládnout.²⁴⁹ Byl rozhodnut učinit z Německa světovou velmoc s vlastní *Weltpolitik*.

V této myšlence jej podporovali jeho rádci a přátelé (např. Philip hrabě zu Eulenburg, protibismarckovsky naladěný diplomat Friedrich von Holstein či

240Srov. STELLNER 1995, 54.

241Srov. MÜLLER/KRIEGER/VOLLRATH 1995, 485.

242Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 133.

243Srov. STEINBERG 1947, 216.

244Srov. STELLNER 1995, 41–73.

245Vysloužil si za to přezdívku der Reisekaiser a Bismarckovu poznámku „*Císař je jako balón. Kdyby nebyl pevně držen za rukáv, odletěl by bůhví kam.*“ Srov. STELLNER 1995, 92–93.

246Srov. STELLNER 1995, 57–59.

247SKŘIVAN 1996, 169.

248Srov. MÜLLER/KRIEGER/VOLLRATH 1995, str. 201.

249Srov. STELLNER 1995, 98.

Adolf von Kiderlen-Wächter²⁵⁰), kteří se umným lichocením dostali do císařovy přízně. Kancléř Bismarck byl nakonec po jedné z neshod 18. března 1890²⁵¹ propuštěn a tím se začala nová éra německé politiky. Tehdejší britský premiér lord Salisbury prohlásil, že Bismarckův odchod povede k „...velké pohromě, jejíž účinek bude pocíťován ve všech částech Evropy.“²⁵²

Německá zahraniční politika se po Bismarckově odchodu na první pohled především zjednodušila; jen málo lidí bylo schopno se vyznat v komplikovaném svazku smluv, které spředel starý kancléř, a ještě méně jich bylo ochotno je takto složité udržovat. Kancléř Leo von Caprivi a ministr zahraničí Adolf svobodný pán Marschall von Bieberstein se s císařovým souhlasem zaměřili co nejvíce na fungování Trojspolku;²⁵³ dali tedy před Ruskem přednost Rakousko-Uhersku a v létě roku 1890 neprodloužili Zajišťovací smlouvu. Pravděpodobně si v té chvíli neuvědomili důsledky, které s sebou odmítnutí cara přinese. Zárodek problémů s Ruskem však pocházel již od Bismarcka, který se na podzim roku 1887 pokusil donutit Rusy k opuštění profrancouzské politiky tlakem na berlínské banky; tyto začaly odmítat ruské státní papíry. Do konce roku také bylo zvednuto dovozní clo na ruské obilí.²⁵⁴ Efekt však byl přesně opačný: Rusové se s žádostí o půjčku obrátili na banky ve Francii.

Nový kancléř Leo von Caprivi ještě přilil olej do ohně zanzibarsko-helgolandskou smlouvou podepsanou s Británií roku 1890. Rusové i Francouzi se začali obávat, že se Německo chystá pozvat do již existujícího Trojspolku i Brity. Nebyli daleko od pravdy, německo-britský dialog na toto téma proběhl v lednu 1889,²⁵⁵ ovšem Britové se pevně drželi politiky *splendid isolation* a spojení s Trojspolkem odmítli. I to však stačilo k tomu, aby se vztahy Ruska a Francie po vypovězení Zajišťovací smlouvy počaly formálně zlepšovat. Roku 1890 byl na manévry v Narvě pozván kromě Viléma II. a von Capriviho i francouzský náčelník generálního štábu generál Boisdeffre. V roce 1891 navštívila francouzská

250Srov. KŘIVSKÝ/SKŘIVAN 2004, 158.

251Srov. ENSOR 1949, 199.

252SKŘIVAN 1999, 231.

253Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 155.

254Srov. KŘIVSKÝ/SKŘIVAN 2004, 217.

255Srov. STELLNER 1995, 89.

flotila Kronštadt, kde sídlila ruská Baltská flotila, ruské loďstvo na oplátku navštívilo v říjnu 1893 francouzský přístav Toulon.²⁵⁶ Roku 1892 začali Rusové s Francouzi jednat o dalších půjčkách, v září uzavřeli po několikaměsíčním jednání smlouvu týkající se vojenských opatření v případě mobilizace či útoku států Trojspolku²⁵⁷ a připravili tak půdu spojenecké smlouvě z roku 1894, která dala základ budoucí Trojdohodě a zároveň naplnila Bismarckovu noční můru – od této chvíle bylo Německo obklíčeno státy, které stavěly své spojení na politice proti němu. Nicméně v devadesátých letech se nezdálo, že by bezprostředně hrozilo z francouzské či ruské strany nebezpečí; jak Francie, tak Rusko žily v napjatých vztazích především s Británií díky „rvačce o Afriku“ a koloniálním zájmům v Asii. Francie se v letech 1893 a 1898 s Británií téměř dostala do válečného stavu. Prvně šlo o Siam, později o Fašodu v Súdánu. V případě fašodské krize obě velmoci mobilizovaly loďstvo, diplomaté ale stačili včas krizi zažehnat a udrželi křehký mír.

Neznamenalo to, že by se Německo již dále nepokoušelo vztahy s Ruskem urovnat, ovšem další vyjednávání bylo vázáno na oficiální dohody mezi Ruskem a Francií, a tak ani carův podpis na spojenecké smlouvě podepsané na jachtě SMS Hohenzollern při osobním setkání s Vilémem II. u ostrova Björko v roce 1905 nevedl ke zlepšení vztahů, neboť jeho vláda okamžitě smlouvu odmítla. Němcům se alespoň podařilo naklonit si Rusy v Číně, když je podpořili ve stavbě transsibiřské magistrály skrz Mandžusko; hovory o případné obranné koalici ale byly brzy ukončeny.²⁵⁸ Německo přišlo o sice problematického, ale smluvně zajištěného spojence na východě. Udrželo si však Trojspolek a v příhodných chvílích se jej pokoušelo rozšířit na Čtyřspolek.

Vztahy s Francií se v průběhu devadesátých let a na počátku 20. století nijak zvlášť nezlepšily. Německo sice po většinu času s Francií přímo nesoupeřilo, ovšem její návrhy na smír byly podmíněny pouze uznáním zisku Alsaska-Lotrinska, což pro Francouze bylo nepřijatelné. Francie se tudíž zaměřila na budování přátelského svazku s Ruskem, což se ukázalo být nejúčinnějším způsobem, jak Německo izolovat, a na rozšiřování svých koloniálních držav.

256Srov. SKŘIVAN 1999, 265.

257Srov. KŘIVSKÝ/SKŘIVAN 2004, 221.

258Srov. STELLNER 1995, 200–201.

„Po roce 1900 odhodil Dvojspolek starý, bismarckovský, defenzivní charakter a stal se nástrojem německé ofenzivní politiky.“²⁵⁹ Nevybral si k tomu však vhodný okamžik. Sázka na Trojspolek se ukázala být neefektivní po 1. listopadu 1902,²⁶⁰ kdy Itálie podepsala dohodu s Francií, ve které se zavázala ji nenapadnout a Trojspolek tak v podstatě nemohl fungovat zamýšleným způsobem.²⁶¹

3.4 Šíření německého vlivu po roce 1890

Politická situace v Evropě byla v devadesátých letech poměrně klidná. Evropské velmoci se angažovaly ve rvačce o Afriku a v Evropě se bojovalo pouze v rámci obchodního soupeření (například Itálie s Francií vedly po většinu dekády celní válku). Po rozparcelování většiny Afriky se zrak velmocí obrátil k Číně a Dálnému východu. Problémy se v Evropě začaly objevovat ve chvíli, kdy byla většina světa rozdělena do sfér zájmů a Rusko s Rakouskem se opět začaly více zajímat o Balkán. Předehrou ke světové válce se pak stal zábor Bosny a Hercegoviny rakouskou armádou a balkánské války.

Německo Viléma II. prahlo po územních ziscích a statutu světové velmoci. Z těchto důvodů jednak budovalo loďstvo, jednak zakládalo společnosti, jež měly osidlovat africká i asijská území a připojovat je k již existujícím německým koloniím, a podobně. Velký zájem na získávání kolonií měly kromě císaře Viléma II. a různých občanských spolků také průmyslové a obchodní kruhy, jež viděly v rozšiřování vlivu německého impéria potenciální nové trhy a zakázky.²⁶²

Výše bylo zmíněno, že se Německu podařilo získat kolonie již za císaře Viléma I. Šlo o poměrně rozsáhlá africká území, která však kromě domorodého obyvatelstva neskýtala nic skutečně zajímavého. Proto se německé zájmy v devadesátých letech upnuly směrem k Asii a Pacifiku, zde hlavně k Maroku a Persii²⁶³ a především k „umírajícím státům“²⁶⁴ – tedy k Turecku a Číně.²⁶⁵

259HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 213.

260Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 256.

261Srov. SKŘIVAN 1999, 243.

262Srov. STELLNER 1995, 196.

263Srov. STELLNER 1995, 196.

264Srov. ENSOR 1949, 269.

265Srov. MÜLLER/KRIEGER/VOLLRATH 1995, 204.

O území v Evropě Německo nesoupeřilo. V bezprostředním okolí bylo po prusko-francouzské válce a zaboru Alsaska-Lotrinska územně saturováno, velmocensky expandovat se v Evropě dalo již jen na Balkán. Ten však Německu za riziko nestál. Považovalo jej za pro své plány nedůležité území, které pouze přináší problémy, protože o něj již léta soupeřilo Rusko s Rakouskem, jejichž spory hrozily přerůst v otevřený konflikt a nebýt Spolku tří císařů, mohlo k němu v průběhu sedmdesátých nebo osmdesátých let i pro nějaký marginální důvod dojít. Přesto ale nelze říci, že by Německo na Balkán nezasáhlo; šlo ale pouze o expanzi obchodní, což dokládá přebrání srbského trhu Rakušanům po celní válce v roce 1906,²⁶⁶ téměř naprostá hegemonie na trhu rumunském nebo zamýšlená stavba dráhy do Bagdádu, jež nutně musela vést přes Balkán a Turecko.

O Turecko se Německo začalo více zajímat v polovině devadesátých let. V červenci 1894 došlo k několika masakrům Arménů, které málem dohnaly Brity k vojenskému zásahu. Po vyšetřování incidentů se Britové v květnu 1895 nakonec rozhodli vnutit s pomocí Francie a Ruska sultánovi reformy, jež měly dalším zvěrstvům zabránit. Sultán se však jejich přijetí vyhýbal, Rusové jej k jejich přijetí nechtěli nutit a Německo se v ten moment rozhodlo osmanského panovníka zastat, čímž si získalo turecké sympatie.²⁶⁷ V průběhu následujících let investovalo do tureckých železnic, začalo sultánovi dodávat německé zbraně i vojenské poradce. 23. prosince 1899²⁶⁸ sultán souhlasil s udělením koncese pro stavbu Bagdádské dráhy Společnosti anatolských drah, v níž měl převahu německý kapitál. Britská společnost byla ze soutěže vyřazena, neboť vláda ji nebyla schopna finančně podpořit pro velké výdaje ve válce s Búry. Němci tak mohli začít působit v Turecku ještě vlivněji než dosud, zároveň ale pro velké náklady opustili ofenzivní politiku na jihu Afriky. Německo se tak vzdalo vlivu v jižní Africe a v otázce búrské války se formálně stalo neutrálním, ač německé veřejné mínění bylo ostře protibritsky naladěno.²⁶⁹

266Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 256.

267Srov. ENSOR 1949, 219–220.

268Srov. Steinberg 1947, 220.

269Srov. STELLNER 1995, 213.

Do konce roku 1897 se Německo rozhodlo pustit do koloniálního dobrodružství také v Asii. Admirál Tirpitz, tehdy velitel Dálněvýchodní flotily, byl tajně pověřen úkolem „prozkoumat čínské pobřeží a najít vhodné místo pro vojenskou a ekonomickou základnu.“²⁷⁰ 1. listopadu²⁷¹ toho roku byli v čínském kantonu Šan-tung zavražděni dva němečtí misionáři. Tento incident dal Němcům vhodnou záminku k vylodění německých oddílů v zálivu u města Ťiao-čou a jeho okupaci.²⁷² V březnu 1898 čínská vláda podepsala s Německem smlouvu o pronájmu Ťiao-čou a okolí na dobu 99 let, následkem čehož se Šantungský poloostrov dostal pod německý vliv. Důležité bylo, že toto území (o rozloze 150.000 km²) bylo na rozdíl od afrických kolonií bohaté.²⁷³

270ENSOR 1949, 259.

271Srov. KŘIVSKÝ/SKŘIVAN 2004, 277. Ensor udává srpen, srov. ENSOR 1949, 259. Ostatní zdroje se omezují pouze na komentář, že byli zavražděni dva misionáři a Německo následně v polovině listopadu vylodilo své oddíly.

272Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 161.

273Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 161.

4. Nepřátelé či spojenci? Vztahy mezi Velkou Británií a Německem v letech 1887–1914.

4.1 Chronologie britsko–německých vztahů od počátku 90. let po Velkou válku

Počátek devadesátých let 19. století byl z hledisek britsko-německých vztahů poklidný a přátelský. Britští ekonomové sice s obavami sledovali německý hospodářský vzestup, ale v praxi Německo nepodniklo téměř nic, co by Británii mohlo ohrozit. Až tzv. „Krügerův telegram“, tedy zpráva, již (po konzultaci se svými poradci) zaslal 3. ledna 1896²⁷⁴ císař Vilém II. prezidentu Transvaalu Paulu Krügerovi po neúspěšném přepadu jeho země výpravou doktora Jamesona, vyvolal v Británii vlnu nevole. V následujících dvou letech se britsko-německé vztahy ochlazovaly,²⁷⁵ aby po roce 1897 přišlo drobné zlepšení – Britové začali zapomínat na Krügerův telegram a většího nepřítele v tu chvíli spatřovali ve Francii.²⁷⁶ Velký budoucí problém předznamenala první německá námořní předloha přijatá v březnu 1898, jež stála na začátku britsko–německých závodů v námořním zbrojení.

V průběhu búrské války v letech 1899–1902 viděla většina Němců agresora v Britech a projevovala své sympatie Búrům. Ač by německé veřejné mínění zásah proti tehdy nenáviděné Británii přivítalo, nedošlo k němu. Jedním z důvodů byly finance; Německo podporovalo své podniky i firmy sídlící v zahraničí, výdaje tedy byly i bez války už tak dosti vysoké. Británie také prostřednictvím Cecila Rhodese naznačila Německu, že v případě nezasahování do věcí jižní Afriky mu nebude bráněno v rozšiřování vlivu na Blízkém východě.²⁷⁷ Druhým, rozhodujícím aspektem pak bylo bezpochyby britské námořnictvo, jež stále bylo bezkonkurenčně nejmocnější silou na mořských vlnách.²⁷⁸ Německé vládnoucí

274Srov. SKŘIVAN 2002, 334.

275Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 2004, 168.

276Srov. GOOCH 1938a, 198.

277STELLNER 1995, 213–214.

278Srov. ENSOR 1949, 289.

kruhy si tehdy uvědomily, že bez vlastního námořnictva nemohou účinně prosazovat *Weltpolitik*; námořní zbrojení tak v Německu získalo další zastánce.²⁷⁹

Další roky britsko-německých vztahů se nesly v duchu dvou marockých krizí a námořního zbrojení. To zůstalo hlavním faktorem, jež zabraňoval sblížení Británie s Německem. Británie nehodlala odstoupit od své zásady *two-power standard*, Německo se zase nemínilo vzdát svých plánovaných lodí. Od jara 1903 již byl zřejmý britský příklon k Francii.²⁸⁰ Po britském usmíření s Francií roku 1904 se pak Německo v letech 1905–1906 a 1911 pokusilo vztah rozklížit, ovšem budoucí spojenci ve Velké válce z krizí vyšli posílení a přesvědčení, že Německo je ten pravý nepřítel, což nechtěně podpořil i císař Vilém svým rozhovorem pro londýnský list *The Daily Telegraph* v roce 1908. Posledním vážným předválečným pokusem o nějakou formu dohody se stala tzv. Haldaneova mise v roce 1912. Pak už se velmoci k jednání nesešly a v létě 1914 se proti sobě vrhly ve válce.

4.2 Porovnání britského a německého hospodářství v letech 1887–1914

V předchozích kapitolách bylo nastíněno, jakým způsobem se vyvíjelo hospodářství Velké Británie a Německa ve druhé polovině 19. století a na počátku století 20., a s jakými problémy se musely země vypořádat. Rozdíly ve vývoji hospodářství obou zemí mohou nastínit některá fakta. Roku 1862 tak například bylo Německo se 4.9 % čtvrté na světovém podílu průmyslové výroby; první byla „dílna světa“, Velká Británie, s 19.9 %. V letech 1880–1890 se Německo dostalo na třetí místo za Británii a USA a v roce 1913 již bylo za USA druhé; jeho podíl na světové výrobě se zčtyřnásobil, britský naopak o třetinu snížil.²⁸¹

Německo Británii stíhalo i v dobývání důležitých surovin; v roce 1870 Británie vytěžila 112 metrických tun uhlí, roku 1890 185 tun a v roce 1913 292. Německo začínalo podstatně skromněji: v roce 1870 dobylo 26 milionů tun uhlí, roku 1890 70 a v roce 1913 190 tun. Německo tak za Británií v těžbě uhlí ještě v roce 1913

279Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 157.

280Srov. GOOCH 1938a, 63.

281Srov. CLARK 2014, 185.

zaostávalo, ale mezi lety 1870–1913 dokázalo svou produkci téměř zosminásobit, kdežto Británie ani ne ztrojnásobit.²⁸²

V produkci surového železa Německo Británii překonat dokázalo: roku 1870 vyrábělo 1.261.000 tun železa, v roce 1913 již 16.761.000 tun; nárůstek tak byl téměř čtrnáctinásobný. Británie také vyrobila v roce 1913 více železa než roku 1870 – 10.425.000 oproti 6.059.000 tunám. Nárůst výroby v tomto případě není ani poloviční.²⁸³

Produkce britské oceli se v letech 1890–1900 zvýšila pouze nepatrně, zatímco o produkce v Německu se během těchto deseti let ztrojnásobila.²⁸⁴ Kromě větší efektivity mělo německé ocelářství proti britskému další výhodu – ceny oceli 1883–1910 v Německu klesly o 20 %, kdežto ty britské o třetinu stouply.²⁸⁵ O vyspělosti německého průmyslu vypovídá i fakt, že „v roce 1913 už německé hospodářství vyrábělo a spotřebovávalo o 20 procent víc elektrického proudu než Velká Británie, Francie a Itálie dohromady“.²⁸⁶

Podíl na mezinárodním obchodu na tom byl vývojově podobně jako výroba. Roku 1880 byla první Velká Británie s podílem 22.4 %, Německo na druhé pozici drželo 10.3 % celkového objemu mezinárodního obchodu. Roku 1913 však Británie už v podílu na mezinárodním obchodě zabírala pouze 14.2 %, Německo 12.3 %.²⁸⁷ Celkové zisky britského obchodu sice v letech 1880–1900 vzrostly o 25 %, ovšem ty německé o celých 80 %.²⁸⁸ Výnos z exportu se v Británii v letech 1885–1913 přibližně zdvojnásobil: z 584 milionů liber šterlinku na 1.186 milionů liber. Německý export v tom samém období však narostl více než čtyřikrát, a sice z 290 milionů liber šterlinků v roce 1885 na 1.021 milionů roku 1913.²⁸⁹ Vedl k tomu mimo jiné britský sklon držet se volného obchodu, ale také neochota investovat do vlastních podniků – Britové dávali přednost investici do kolonií

282Srov. BROADBERRY/O'ROURKE 2010, 75.

283Tamtéž.

284Srov. ENSOR 1949, 277.

285JOHNSON 2002, 258.

286CLARK 2014, 185.

287Srov. CLARK 2014, 185.

288Srov. JUDD 1999, 168.

289Srov. BIRNIE 2006, 280.

a obchodu – průmysl proto zastarával, zboží přestávalo být konkurenceschopné, neboť v porovnání s cizími výrobky jeho kvalita a množství klesala, kdežto cena stoupala.²⁹⁰ Británie na počátku 20. století vyráběla všeho více, levněji a rychleji než kdy předtím; ale její nová konkurence na tom byla ještě lépe a své zboží také uměla vhodně nabídnout a prodat.

4.3 Území a počet obyvatel

V samotném Německu žilo roku 1890 49.4 milionu obyvatel a v roce 1910 již 64.9 milionu.²⁹¹ Ve Velké Británii (tj. v Anglii, Walesu, Skotsku i Irsku) žilo roku 1891 37.7 milionů lidí a v roce 1911 45.1 milionu – téměř o celou třetinu méně, než v Německu.²⁹² Bylo to dáno i masovou emigrací z Británie; mnoho britských občanů, především Irů, odešlo do USA (v letech 1871–1905 šlo o 4.182.689 Britů),²⁹³ velká kvanta lidí ale opustila domovinu a zamířila do kolonií či dominií (zde to byli především Skotové a Irové).²⁹⁴ I z toho důvodu mohlo císařské Německo povolát v roce 1914 4.5 milionu mužů a Britové pouze 733.500.²⁹⁵ Je to ovšem dáno i jiným přístupem k armádě (britská stála na dobrovolnících, německá na povinné vojenské službě), v britském případě také preferencí *Royal Navy* před *British Expeditionary Force* a také možností povolát vojáky z kolonií a dominií. Tato čísla také nezahrnují počet dobrovolníků, kteří se okamžitě po vyhlášení války hlásili do armády.

Během let 1871–1914 získalo Německo v Africe území Kamerunu, Německé východní Afriky, Německé jihozápadní Afriky, Toga a Zanzibaru (v roce 1890 jej však vyměnilo s Británií za ostrov Helgoland, takže jej v roce 1914 již nevladnulo). Územní zisky v Tichomoří se omezily na menší ostrovy, významnější základnou se tak stal pouze přístav Ťiao-čou na poloostrově Šantung. Britové v letech 1887–1914 ovládli a ke své rozlehlé říši připojili Zulusko, Brunej, Keňskou kolonii, Rhodesii, Sarawak, Svazijsko, Zanzibar, Ugandu (pouze pro roky 1890–1896), Ňanský protektorát, Anglo-egyptský Súdán a Transvaal

²⁹⁰Srov. JOHNSON 2002, 258.

²⁹¹Srov. BIRNIE 2006, 278.

²⁹²Tamtéž.

²⁹³ Srov. DAVIES 2003, 580.

²⁹⁴ Srov. FERGUSON 2007, 105.

²⁹⁵ Srov. FERGUSON 2007, 306.

s Oranžským svobodným státem²⁹⁶ (poslední dvě jmenovaná území byla připojena ke Kapské kolonii a 1. července 1910 se společně s ní stala celkem dominia Jihoafrická unie²⁹⁷). V roce 1913 žilo v německých koloniích 12.5 milionu lidí, zatímco v zemích Britského impéria celých 394 milionů.²⁹⁸ Britské impérium zabíralo plochu asi 25 % světových souší, svou rozlohou bylo třikrát větší než impérium francouzské a desetkrát takové, jako německé.²⁹⁹ Tomu odpovídalo i množství financí investované do kolonií v letech 1870–1914. Německo na svých koloniích utratilo pouze 2.6% kapitálového exportu. Brity stály kolonie a dominia celých 16.9% zahraničních výdajů.³⁰⁰

4.4 Britsko–německé a německo–britské námluvy (1887–1904)

Během let 1887–1904 se Británie a Německo několikrát uchýlily ke společným rozhovorům týkajícím se možného spojenectví. První kroky učinilo Německo ještě za kancléřství Otty von Bismarcka. Po podepsání středomořských dohod (12. prosince 1887³⁰¹) mezi Itálií, Rakousko–Uherskem a Velkou Británií se Německo pokusilo Británii vmanévrovat do jisté formy čtyřspolku, ovšem tejdější britský premiér (a zároveň ministr zahraničí) lord Salisbury³⁰² odmítl. Nechtěl Británii vázat žádnou formální smlouvou přesně v duchu *splendid isolation* a události mu to umožnily – roku 1887 po bulharské krizi zkolaboval Spolek tří císařů a Rusko se opět počalo orientovat na Balkán. Tím poklesl tlak na tureckého sultána a Asii a Britům tak byly uvolněny ruce.³⁰³ Středomořské dohody měly být prodlouženy roku 1896, Británie se ale podruhé k podpisu nepřipojila pro horšící se vztahy s Německem³⁰⁴ a ani Rakousko již nebylo ochotno setrvat ve spolku, jehož jediným přínosem bylo zachování statu quo a nikoliv námořní aliance.³⁰⁵

296Srov. DAVIES 2003, 906.

297Srov. STEINBERG 1947, 224.

298Srov. BROADBERRY/O'ROURKE 2010, 34.

299Srov. FERGUSON 2007, 264.

300Srov. BROADBERRY/O'ROURKE 2010, 34.

301Srov. STEINBERG 1947, 214.

302Šlo o druhou ze tří vlád pod lordem Salisburym (vl. jménem Robert Cecil), jež trvala od roku 1886 do roku 1892. Srov. DAVIES 2003, 927.

303Srov. OTTE 2002, 112.

304Srov. SKŘIVAN 2002, 321.

305Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 169.

V lednu 1889 nabídl německý kancléř ministerskému předsedovi lordu Salisburymu anglo–německou alianci, jež měla být zaměřena výhradně proti Francii.³⁰⁶ Salisbury však nabídku odmítl (s odvoláním na ústavní těžkosti³⁰⁷), neboť se nijak nevztahovala na Rusko, jež pro Británii v daný moment představovalo větší hrozbu než Francie; v případě německé války s Francií by byla Británie do bojů zatažena, Německo by však jen těžko přispěchalo Britům na pomoc při možné válce s Ruskem ve střední Asii. Otto von Bismarck zase nebyl ochoten vázat se do protiruských smluv, neboť se stále obával možného obklíčení Německa.³⁰⁸ Jednání tak již od počátku neměla naději na úspěch.

Příležitostí, při které bylo možno navázat dobré vztahy a následně i nějaké smlouvy, mohla být státní návštěva (dokládá to například návštěva Eduarda VII. v Paříži v květnu 1903 či následné přivítání prezidenta Loubeta v Londýně). Vilému II. se dostal roku 1889 pozvání Londýna, kam také 2. srpna přicestoval. V následujících dnech se zúčastnil královské regaty v Cowesu, kde byl svou babičkou královnou Viktorií jmenován čestným admirálem Royal Navy. Císař byl z návštěvy fregaty nadšen a „ke zděšení waleského prince přijížděl v následujících šesti letech v prvních srpnových dnech pravidelně.“³⁰⁹ To však byl jediný úspěch, jež tato cesta přinesla. Již před císařovým přicestováním se lord Salisbury vyjádřil v tom smyslu, že hlavním cílem hostitelů je, v zájmu britsko-německých vztahů, nerozladit citlivého císaře.³¹⁰ Přestože se Vilém II. na fregatě v Cowesu objevoval pravidelně, německo-britským vztahům jeho návštěvy nic hodnotného nepřinesly. Císař věřil, že v rámci debat s jinými panovníky může pro Německo osobně mnoho učinit; ve skutečnosti však v zemi, jíž řídil parlament, nemohl tento způsob jednání fungovat a skutečné vyjednávání pak zůstalo vždy na diplomatech, kteří panovníka doprovázeli.

Další pokus o britsko-německé spojenectví přišel roku 1898, kdy už si Britové začali uvědomovat svou izolaci. Tentokrát byla iniciátorem britská strana

306Srov. STELLNER 1995, 89.

307Srov. OTTE 2002, 112.

308Srov. ENSOR 1949, 199.

309STELLNER 1995, 90.

310Srov. STELLNER 1995, 90.

zosobněná liberálním unionistou Josephem Chamberlainem, tehdejším ministrem kolonií v konzervativní vládě lorda Salisburyho.³¹¹ V únoru 1898³¹² začal Chamberlain potajmu vyjednávat s německým vyslancem v Británii Paulem hrabětem Hatzfeldem–Wildenburgem a diplomatem Hermannem svobodným pánem von Eckardsteinem. Jednání pokračovala i v březnu, dubnu a květnu,³¹³ ovšem nakonec nevedla k dohodě. Podobně jako pozdější pokusy o sblížení velmocí bylo toto jednání značně zkomplikováno německým námořním zbrojením, jehož první předloha prošla Říšským sněmem 28. března 1898. Cílem zbrojení bylo již od počátku rozšiřování německé flotily tak, aby se v budoucnu přinejmenším přiblížila britské; dle Tirpitzeho mělo mít německé námořnictvo na každé čtyři lodě Velké Británie tři vlastní. Britská flotila zase měla udržovat *two-power standard*. Obě doktríny se tak jednoznačně vylučovaly. Bylo-li by Německo s Británií vázáno nějakou formou spojenecké smlouvy, pravděpodobně by se časem kvůli tomuto problému rozpadla.³¹⁴ Protože však ještě v roce 1898 došlo k problémům ohledně pevnosti Port Arthur a k fašodské krizi, bylo nutno se o další sblížení pokoušet.³¹⁵ Chamberlain se k dalšímu kroku odhodlal na podzim 1899, ovšem byl Bülowem odmítnut. I přesto však stále viděl větší nebezpečí v Rusku a Francii a věřil ve sblížení s Německem.³¹⁶

S císařským Německem vyjednával také lord Lansdowne. Tento muž se stal ministrem zahraničních věcí v říjnu 1900³¹⁷ po uvolnění postu lordem Salisburyem, jenž si uvědomoval, že již nezvládá spojenou funkci ministerského předsedy i ministra zahraničí. Nový ministr mu byl plně oddán a veškeré kroky s ním konzultoval. Zastával stejné názory na volný obchod i námořnictvo, se svým předchůdcem se však rozcházel v otázce sblížení s velmocemi – dle jeho názoru šlo o žádoucí záležitost. Když tedy první sekretář německého velvyslanectví, svobodný pán von Eckardstein, navštívil v lednu 1901 Chartsworth, Chamberlain jej ujistil, že Británie je rozhodnuta skoncovat s politikou skvělé izolace

311Třetí Salisburyho vláda (červen 1895–červenec 1902). Srov. ENSOR 1949, 611.

312Srov. STEINBERG 1947, 218.

313Srov. GARVIN 1934, 254–295.

314Srov. ENSOR 262–263.

315Srov. GOOCH 1938a, 5.

316Srov. GOOCH 1938a, 6.

317Srov. ENSOR 1949, 611.

a prohlásil, že tedy Británie musí volit mezi Trojspolkem a Dvojdohodou. Chamberlain by dal raději přednost Trojspolku a v tomto duchu také Lansdowne vyjednával s tím, že druhým dotázaným se v případě neúspěchu stane Rusko. Bülow a Hollstein nabídku opět odmítli a nabádali císaře, jež přijel do Británie 19. ledna³¹⁸ ke smrtelnému loži královny Viktorie, aby se k nabídce nevyjadřoval.³¹⁹

Jednání, jež vzešla z neoficiálních rozhovorů Lansdowna a sekretáře německé ambasády von Eckardsteina, probíhala od 18. března 1901,³²⁰ kdy se pánové poprvé sešli, a za konzultací se Salisburyem a Hatzfeldtem pokračovala (s přestávkou mezi počátkem dubna a polovinou května, kdy byl Salisbury nemocen) až do konce května 1901. Lansdowne s Eckardsteinem hovořili zpočátku o Číně a přes ni se dostali k otázce obranné aliance, jež měla být zaměřena proti Rusku a Francii – ale pouze zároveň. V případě útoku Dvojdohody na jednoho ze členů aliance měl ten druhý přispěchat na pomoc. Lansdowne se 22. května dostavil na německou ambasádu a pohovořil s velvyslancem Hatzfeldtem, jenž připustil možnost obranné aliance, bude-li Británie brát ohled na německé spojence. Lansdowne se zeptal: „Mám tomu tedy rozumět tak, že je nám nabízeno připojení se k Trojspolku?“³²¹ Hatzfeldt odpověděl kladně. Ani jedna ze stran se však neměla k sepsání návrhu smlouvy (čímž by se jednání dalo považovat za oficiální). Britští i němečtí diplomaté diskutovali o skutečnostech, jež by měly být obsaženy v případném dokumentu, ovšem jednání 29. května náhle ukončil Salisbury. Jako hlavní argument pro nepřistoupení k Trojspolku uvedl nevyrovnanost smlouvy: „Odpovědnost za bránění německých a rakouských hranic proti Rusku je větší než při bránění Britských ostrovů proti Francii. Proto, i ve svém nejmenším aspektu, by dohoda byla pro tuto zemi nevýhodná.“³²² Jednání tak skončila a již nebyla obnovena. Vrátil se k nim pouze drobnou poznámkou císař Vilém II., když 7. července v Homburgu prohodil k Eduardu VII., že lituje, že jednání nevedla k žádnému definitivnímu výsledku.³²³

318Srov. STEINBERG 1947, 220.

319Srov. GOOCH 1938a, 4–6.

320Srov. GOOCH 1938a, 7.

321GOOCH 1938a, 11.

322GOOCH 1938a, 12.

323Srov. GOOCH 1938a, 13.

Po podepsání *Entente Cordiale* byli Britové při jakémkoliv vyjednávání s Německem v jiné pozici než dříve. Museli brát na vědomí společnou smlouvu a i přesto, že Británie s Francií nebyla vázána spojenectvím, vždy požadovali, aby německá strana při jednáních brala ohled i ke svému západnímu sousedu. V průběhu obou marockých krizí Britové vždy Francii opatrně podpořili, pokusili se ale zároveň kritické situace vyřešit tak, aby se ani Německo nemohlo cítit příliš poškozeno.

4.5 Zanzibarsko–helgolandská smlouva

Německo jednalo na konci 19. a počátku 20. století s Velkou Británií ohledně různých území vícekrát – zmínit můžeme diskuze o odkoupení a dělení portugalských kolonií v případě bankrotu Portugalského království (1887 a 1898³²⁴), smlouvy o sférách vlivu v Číně, dohodu o Kamerunu z 15. října 1892,³²⁵ jednání o Venezuele či Samoe.³²⁶ Britsko-německá územní vyjednávání však asi nejlépe ilustruje zanzibarsko-helgolandská smlouva z léta 1890.

Po Bismarckově odchodu z úřadu v březnu 1890 zaujal jeho místo Leo hrabě von Caprivi. Byl to muž, jež daleko lépe odpovídal představám Viléma II. o říšském kancléři: šlo o „kombinaci poddůstojníka a účetního rady,“³²⁷ jež byl ochoten poslouchat svého císaře, což se o Bismarckovi vždy říci nedalo. Jedním z jeho prvních úkolů bylo vyjednávání s Velkou Británií týkající se ostrova Helgoland v Severním moři. Hlavním důvodem, proč se Německo pro tento krok rozhodlo, byl požadavek admirality na zabezpečení právě budovaného Kielského průplavu mezi Baltským a Severním mořem. Vedlejším efektem také mohlo být zlepšení vztahů s Velkou Británií, což odpovídalo snahám tehdejší německé politiky.

Ostrov Helgoland, jež získali Britové na Dánsku roku 1807,³²⁸ byl ideálním místem na vybudování námořní základny, jež měla chránit ústí Kielského průplavu a zároveň představovat odrazový můstek pro ofenzivní akce v Severním

324Srov. STEINBERG 1947, 218.

325Srov. STEINBERG 1947, 216.

326Srov. GARVIN 1934, 496.

327STELLNER 1995, 115.

328Srov. ENSOR 1949, 193.

moři. Lord Salisbury pro ostrov neměl využití a nabídka se mu zdála být rozumná; otázkou tedy zůstalo, co za ostrov obdrží.

Německo nabídlo protektorát nad Zanzibarem a Pembou, zřeklo se východoafrického sultanátu Witu ve prospěch Británie a přislíbilo, že nebude zasahovat do britského záboru Ugandy a oblastí horního Nilu.³²⁹ Na oplátku obdrželo požadovaný Helgoland a pás území zvaný „Capriviho pruh“ v Africe.³³⁰

Přijetí smlouvy bylo v obou zemích téměř protikladné. V Británii byla s výměnou spokojena veřejnost, jež vítala každý drobný přírůstek k imperiálním souším; admirálita však namítala, že zbavit se takového bodu v Severním moři je těžká strategická chyba.

V Německu byla naopak spokojena snad pouze admirálita, která nyní měla vhodné místo pro vybudování námořní základny kryjící Kielský průplav. Veřejnost však měla pocit, že za těžce nabyté kolonie měla dostat více než malý ostrůvek v Severním moři poznamenaný erozí půdy; dala kancléři najevo, co si myslí. Totiž že vyměnil „Helgoland, vanu na koupání, za tři království.“³³¹ Slavný cestovatel Henry Morton Stanley výměnu charakterizoval slovy „Císař vyměnil celé šaty za jediný knoflík.“³³² Důsledkem nespokojenosti v německých městech bylo založení Všeněmeckého koloniálního spolku v roce 1891.³³³

V zanzibarsko-helgolandské smlouvě můžeme kromě prosté oboustranně výhodné výměny území vidět i pokus o další zlepšení vztahů mezi velmocemi a snad i pokus o připoutání Británie k Trojspolku. K tomu však nikdy nedošlo, období 1887–1890 bylo z hlediska britsko–německých vztahů tím nejlepším a zanzibarsko-helgolandská smlouva byla jeho vrcholem. Ukázalo se, že pro Německo z dlouhodobého diplomatického hlediska nevýhodným. Po neprodloužení platnosti Zajišťovací smlouvy s Ruskem dříve toho roku spěchalo uzavřít územní dohodu s Británií, což vyvolalo poplach v Paříži a Petrohradu. Francie s Ruskem se rozhodly potenciální hrozbě britsko–německého přátelství čelit vzájemným sblížením. Roku 1894 spolu podepsaly

329Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 153. Horní Nil byl důležitý pro ovládnutí Egypta.

Srov. OTTE 2002, 113.

330Srov. ENSOR 1949, 194.

331KŘIVSKÝ/SKŘIVAN 2004, 169.

332HLAVAČKA/PEČENKA 2004, 217.

333Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 2004, 217.

spojeneckou smlouvu a Německo se octlo v obklíčení, jehož se kancléř Bismarck vždy obával.

4.6 V hlavní roli Vilém II.

Německý císař Vilém II. se do povědomí běžných Britů zprvu zařadil jako výstřední a legrační muž, jenž je schopen kohokoli urazit. Zároveň pro mnoho lidí zosobňoval Německo a jeho pruské militaristické vedení, ovšem na rozdíl od císařova přání v tom negativním smyslu. Svůj přísný a na pohled důstojný zjev nezřídka doprovázel improvizovanými proslovky, jež velice rád přednášel, a jimiž několikrát vystrašil či popudil jako obyvatele cizích zemí, tak Německa. Zde se budeme věnovat dvěma jeho počínům, jež formovaly britský názor na císaře a skrze jeho osobu i na Německo samotné.

4.6.1 Krügerův telegram

Před Jamesonovým vpádem do Transvaalu 29. prosince 1895³³⁴ byla situace mezi Brity a Němci napjatá. Britové (a především šířitel impéria Cecil Rhodes) se nechtěli vzdát území Transvaalu a Oranžského svobodného státu a svou agresivní politiku vůči nim omlouvali zájmem o blaho tamních přistěhovalců, z nichž většina byla britského původu.³³⁵ Část z nich však byla také původu německého; bylo to dáno jednak atraktivními nalezišti zlata, ale také sbližováním Transvaalské republiky a Německa od osmdesátých let – Búrové hledali podporu proti Britům a po vzniku Německé jihozápadní Afriky v roce 1884 se ideálním zastáncem ukázalo být Německo.³³⁶ S jeho kapitálem byly budovány železnice, zakládalo zde pobočky firem a dodávalo zbraně ze svých zbrojovek.³³⁷ Celkem Německo do Transvaalu investovalo do poloviny devadesátých let 500 milionů marek.³³⁸

Když se v Berlíně prvně dozvěděli o Jamesonově vpádu, bylo německému ambasadorovi hraběti Hatzfeldtovi přikázáno, aby okamžitě přerušil diplomatické styky s Británií, pakliže se britská vláda od vpádu nedistancuje; ministerský

334Srov. STEINBERG 1947, 218.

335Srov. SKŘIVAN 1999, 234.

336Srov. STELLNER 1995, 174.

337Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 156.

338Srov. SKŘIVAN 1999, 234.

předseda lord Salisbury tak učinil 1. ledna.³³⁹ Mezitím v Berlíně vedl císař s kancléřem Chlodwigem knížetem zu Hohenlohe–Schillingfurstem,³⁴⁰ ministrem zahraničí Adolfem svobodným pánem von Marschallem a admirály Friedrichem vol Hollmanem, Eduardem Knorrem a Gustavem svobodným pánem von Sendenem rozhovory a připravoval ultimátum, jež mělo být předáno Velké Británii.³⁴¹ Doktor Jameson a členové jeho výpravy mezitím 2. ledna kapitulovali.³⁴² Císař se chtěl Britům nějakým způsobem pomstít a ukázat Transvaalu, že za ním Německo stojí, byl ochoten vrhnout se pro něj i do války. Německo však nemohlo realisticky uvažovat o konfliktu s Británií; ne s jejím námořnictvem a vojskem v Kapské kolonii.³⁴³ Ministr zahraničí Marschall si císařovy bojovné nálady povšiml a navrhl, aby raději zaslal prezidentu Transvaalu blahopřejný telegram. „Holstein ho před takovým krokem varoval, ale státní tajemník odpověděl: „Nevíte vůbec, co se všechno navrhovalo, toto je nejmenší zlo.“³⁴⁴ Telegram byl s císařovou osobní účastí sestaven a odeslán v následujícím znění do jižní Afriky:

„Srdečně Vám blahopřeji k tomu, že se Vám a Vašemu národu podařilo bez pomoci přátelských velmocí odrazit ozbrojené tlupy, které vtrhly do Vaší země, a nastolit znovu mír a nezávislost Vaší země proti útokům zvenčí.“³⁴⁵

Telegramu však zafungoval jinak, než si císař sliboval. Vyslovení podpory Transvaalu sice nic nestálo, ale Německo jí ani nic nezískalo. Naopak dokázalo nahněvat celou Británii, v níž propukly protiněmecké nálady srovnatelné snad jen s těmi, jež zemi zachvátily při šlesvicko–holštýnské krizi v roce 1864.³⁴⁶ Dosud bylo sjednocené císařské Německo britskou veřejností považováno za přítele, především ve srovnání s Francií, jež s Británií soupeřila po celém světě.³⁴⁷ Britská vláda se taktéž rozhodla na krizi zareagovat vysláním tzv. *flying squadron*, tedy několika lodí, jež měly dodat váhu britským argumentům v Africe. Německo si

339Srov. ENSOR 1949,

340V úřadu

341Srov. STELLNER 176.

342Srov. STEINBERG 1947, 218.

343Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 156.

344STELLNER 1995, 176.

345ENSOR 1949, 232.

346Srov. STELLNER 1995, 177.

347Srov. ENSOR 1949, 232.

v důsledku této akce uvědomilo, že by nemělo příliš šancí prosadit jakoukoliv formu politického nátlaku – pro něco takového by potřebovalo silnější námořnictvo.³⁴⁸ „Německá diplomacie nakonec v otázce Transvaalu uznala, že Búrové se mají sami postarat o vyřešení svého vztahu k anglickým přistěhovalcům. To byl faktický ústup Němců z jižní Afriky. Britsko–búrská válka v letech 1899–1902 udělala pak definitivní tečku za německými aspiracemi v této části světa.“³⁴⁹

4.6.2 Aféra Daily Telegraph (*Daily Telegraph Affair*, také *An Altogether Unfortunate Affair*)

Dne 28. října 1908 vyšel v londýnském listu The Daily Telegraph obsah rozhovorů, jež vedl císař Vilém II. s britským plukovníkem sirem Stuartem Wortleym na podzim 1907 při návštěvě Highcliffe Castle na ostrově Wight.³⁵⁰ Plukovník s pomocí poznámek sestavil s novinářem Daily Telegraphu rozhovor s německým panovníkem a zaslal jej 23. září 1908³⁵¹ císaři k autorizaci.³⁵² Německý panovník jej obratem přeposlal ke kontrole říšskému kancléři Bülowovi, jež právě pobýval na ostrově Norderney. Bülow však měl plné ruce práce s řešením probíhající balkánské krize, poslal tedy rozhovor ke kontrole státnímu podtajemníku, jenž provedl několik marginálních (především sytlistických) změn a vrátil text Bülowovi. Ten pouze stvrdil podpisem změny a aniž interview četl, odeslal jej zpět císaři. Tato podoba rozhovoru se posléze dostala do tisku.³⁵³

Císař hned na začátek řekl: „V mém proslovu v Guildhallu jsem se vši vážností, jež mi náleží, prohlásil, že mé srdce je oddáno míru a že jedním z mých nejvřelejších přání je žít v nejlepších vztazích s Anglií.“³⁵⁴ Dále se císař vyjádřil v tom smyslu, že jej trápí britský nepřátelský postoj vůči Němcům.

348Tamtéž.

349HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 157.

350Srov. SKŘIVAN 2002, 71.

351Srov. STELLNER 1995, 279.

352Srov. JÄCKEL 2004, 28–29.

353Srov. STELLNER 1995, 280

354Srov. http://wwi.lib.byu.edu/index.php/The_Daily_Telegraph_Affair, vyhledáno 9. 6. 2015.

Panovníkovo vyjádření „Převažující nálady velkého množství příslušníků středních a nižších tříd mého národa nejsou k Anglii přátelské. Jsem, v tomto ohledu, v mé vlastní zemi menšinou,“ však znělo až výhrušně a mnoho Britů utvrdilo v jejich názoru (podporovanému denním tiskem), že Němce nelze považovat za přátele.

Císař dále prohlásil, že svou náklonnost k Británii dal najevo v mnoha proslovech a podpořil ji také svým jednáním. Vrátil se k búrské válce a připomněl Britům, jak bylo německé veřejné mínění vůči nim nepřátelsky naladěno. „Ale co oficiální Německo?“ Císař připomněl, jak v prosinci 1900 odmítl přijmout búrské delegáty v čele s prezidentem Transvaalu Paulem Krügerem, kteří se pokoušeli získat podporu evropských velmocí, a jimž se předtím v Paříži a Nizozemsku dostalo vřelého přivítání.³⁵⁵ Zastavil tím jejich krasojízdu Evropou a Búrové se museli vrátit s prázdnými rukama. Neopomněl také zmínit, že i v Berlíně by jistě byli davem přivítáni s velkou slávou a květinami.³⁵⁶

Dále prohlásil, že odmítl i francouzské a ruské návrhy, dle nichž měly velmoci společně intervenovat proti Británii, a znemožnil tak vznik nepřátelské koalice. Britové byli však přesvědčeni, že byli od cizí intervence uchráněni svým námořnictvem – a císař svými slovy podíl námořnictva na obraně impéria zpochybnil.³⁵⁷

Další odstavec císař začal připomínkou černého týdne³⁵⁸ a následně se nechal slyšet, že „s čísly (s předpokládanými stavy búrských bojovníků a britských vojáků – D.V.) přede mnou jsem vypracoval plán, jež jsem za daných okolností považoval za nejlepší, a předložil jej mému generálnímu štábu ke zhodnocení,“ a následně jej nechal zaslat do Británie. „A nechte mne dodat, že, jistě shodou okolností, plán, jež jsem formuloval, byl nápadně podobný tomu, jež přijal a s velkým úspěchem užil Lord Roberts. Učinil by to někdo, táži se znovu, kdo by si přál poškodit Anglii?“³⁵⁹

355Srov. ENSOR 1949, 262.

356„Přáli si (búrští delegáti- D.V.) přijet do Berlína, kde by je německý lid korunoval věnci z květin.“ Srov. http://wwi.lib.byu.edu/index.php/The_Daily_Telegraph_Affair, vyhledáno 9. 6. 2015.

357Dle sira Roberta Ensora bylo „jediné, co nás zachránilo od zahraniční intervence v roce 1899, byly lodě postavené Spencerovým programem.“ ENSOR 1949, 289.

358Viz strana 16

359http://wwi.lib.byu.edu/index.php/The_Daily_Telegraph_Affair, vyhledáno 9. 6. 2015.

Rozhovor uzavřel s tím, že německá flotila rozhodně nebyla budována jako protivník Royal Navy. Jejím úkolem bylo pouze bránit obchodní loďstvo a dát nové velmoci možnost se realizovat v záležitosti kolonií a zároveň přetnout pouta, jež by bránila jeho rozletu.

Během dvou dnů po zveřejnění rozhovoru v Berlíně zaznamenával a sepisoval ohlasy na interview britský diplomat hrabě de Salis a v souhrnné zprávě zaslal svůj dojem ministru zahraničí siru Edwardu Greyovi. Většina německého tisku, jež se k tématu vyjádřila, jej nepřijala právě s nadšením. I noviny, jež obvykle dávaly najevo přízeň císaři, opatrně vyjádřily svůj nesouhlas. National Zeitung například konstatoval, že „...pakliže německá politika v průběhu búrské války i v následujících letech byla skutečně tak anglofilní, bylo by dobré, kdyby to německá vláda oznámila i německým občanům.“³⁶⁰ Berliner Tageblatt císařův rozhovor rozebral odstavec po odstavci a dokazoval, kde všude se Vilém II. mýlil.³⁶¹ Německý národ byl rozhořčen z nedůstojného nadbíhání Británii a z císařovy přebíhavosti v průběhu búrské války.³⁶² Právě zde můžeme vidět zárodky protimonarchistických nálad, jež v Německu vyvrcholily na konci první světové války.

Na závěr své zprávy diplomat de Salis připojil dovětek, že dle vyjádření plukovníka Trenche se na přísaze německých vojáků 30. října (tj. v den odeslání dopisu) zdál Vilém být v obvyklé formě.³⁶³ Šlo však jen o iluzi, citlivý císař se v důsledku velkého tlaku na svou osobu málem zhroutil.³⁶⁴ Na jednáních říšského sněmu 10. a 11. listopadu byl ostře kritizován příslušníky všech vládních stran; kancléř Bülow pronesl obrannou řeč, ale dle mínění veřejnosti a mezinárodních pozorovatelů nebyla příliš účinná,³⁶⁵ následkem čehož se zdrcený císař zavázal pevněji držet předepsaných ústavních postupů.³⁶⁶ Svému kancléři však chabou obranu nezapomněl a již hledal vhodný okamžik, kdy by jej mohl propustit.³⁶⁷

360GOOCH/TEMPERLEY 1930, 201.

361Srov. GOOCH/TEMPERLEY 1930, 201–202.

362Srov. STELLNER 1995, 281.

363Srov. GOOCH/TEMPERLEY 1930, 202.

364Infarktovou situaci byl schopen ustát do 22. listopadu, kdy se skutečně zhroutil. Srov. STELLNER 1995, 284.

365Srov. GOOCH/TEMPERLEY 1930, 212.

366Srov. SKŘIVAN 2002, 71.

Zdánlivě banální rozhovor v *The Daily Telegraph* ve skutečnosti znamenal důležitý zlomový bod v císařově vládě a také v britsko–německých náladách. V prvním případě císař prakticky ztratil možnost prosazovat svou politiku, tato byla čím dál pevněji v rukou jeho generálů, a rozkmořil se s kancléřem Bülovem, což komplikovalo jakékoliv operace. V případě druhém se císaři během několika řádků podařilo proti sobě popudit německé občany i celou Trojdhodu; Britové se cítili být ohroženi otevřeným přiznáním, že většina německé veřejnosti je vůči nim nepřátelsky naladěna, a naopak nepocíťovali pražádnou úlevu plynoucí z císařova ujištění, že německá *Hochseeflotte* není budována jako protivník *Royal Navy*. I němečtí diplomaté si byli dobře vědomi, že právě císařské námořnictvo bylo hlavním zdrojem britské antipatie. V tomto smyslu se po aféře vyjádřil i tehdejší německý velvyslanec v Londýně Paul von Wolff–Metternich: „To, co činí naše vztahy s Anglií rok od roku horší, není ekonomický vzestup Německa, ale rychlý růst naší flotily. Němci usazení v Anglii to vědí stejně dobře jako každý Angličan.“³⁶⁸ Francouzští a ruští diplomaté se pak v rozhovorech s britskými vyslanci rozčilovali, protože nařknutí z protibritské koalice v průběhu búrské války považovali za nepravdivé; ruský ministr zahraničí Alexander Izvolskij dal prohledat ministerské archivy, ale žádný dokument, jenž by se týkal francouzsko-ruských nabídek Německu ve věci búrské války, nebyl nalezen.³⁶⁹

4.7 Britsko-německé závody v námořním zbrojení a jeho dopad na vztahy s Británií

Vilémovské Německo již od samého počátku volalo po velkém námořnictvu. Vilém II. záviděl Británii její postavení světové supervelmoci a obdivoval její námořnictvo. Byl přesvědčen, že Německo s podobnou námořní silou také bude schopno dosáhnout supervelmocenského postavení. Císařovo nadšení samo o sobě ještě nebylo nebezpečné; nebezpečí se z císařského námořnictva stávalo postupně. Německo první poloviny 90. let nemělo flotilu, jež by mohla *Royal Navy* reálně ohrozit. Ještě v roce 1894 bylo německé námořnictvo ve srovnání s britským až

³⁶⁷Nakonec se tak stalo 14. července 1909 poté, co Bülow nezískal většinu pro svůj návrh zákona o dědické dani. Srov. JÄCKEL 2004, 29.

³⁶⁸GOOCH 1938b, 269.

³⁶⁹Srov. GOOCH/TEMPERLEY 1930, 202.

směšně malé – Velká Británie měla 130 křižníků, Německo čtyři.³⁷⁰ Ovšem Německo nebylo radno podceňovat v jeho schopnosti postavit lodě: roku 1894 již 54 ze 74 lodí německého obchodního loďstva bylo domácí provenience.³⁷¹

Dne 28. března 1898 byl po delších diskusích s Říšským sněmem přijat první návrh německého námořního zbrojení, v lednu 1900 byl zveřejněn návrh druhé námořní předlohy s konkrétními čísly: Německo hodlalo do roku 1917 postavit 38 řadových lodí (*Linienschiff*) a 20 těžkých a 45 lehkých křižníků a dále dostatečné množství torpédoborců. Německá flotila by se tak proti původní předloze z roku 1898 více než zdvojnásobila.³⁷² Britové byli znepokojeni, ale měli dosud takovou přesilu, že se neměli čeho obávat. Závody v námořním zbrojení tak fakticky začaly až roku 1906. 10. února³⁷³ byla v Británii spuštěna na vodu nová bitevní loď – HMS *Dreadnought*. Šlo o převratné plavidlo, jež bylo vybaveno nejmodernějšími turbínovými motory schopnými vyvinout rychlost 21 uzlů,³⁷⁴ opatřeno těžkým pancéřováním a výzbrojí ve formě deseti dvanáctipalcových děl hlavní baterie a osmnácti dvanáctiliberních kanonů sekundární baterie.³⁷⁵ Jeho bezprecedentně těžká výzbroj byla revoluční ještě v jednom ohledu: dosud měla většina velkých bitevních lodí zbraně mnoha ráží, které všechny potřebovaly munici, náhradní díly i vycvičenou obsluhu – zavedení menšího počtu děl větších ráží tak podstatně zjednodušilo fungování bitevníku.³⁷⁶ HMS *Dreadnought* byl natolik pokročilou lodí, že neměl v celém *Royal Navy* ani *Hochseeflotte* konkurenci, veškerá ostatní plavidla byla rázem zastaralá. Británie tak získala na první pohled výhodu; měla loď, která byla lepší než cokoli, co mohlo v danou chvíli nabídnout Německo. To ale bylo schopno na základě lodí třídy *dreadnought* vyprojektovat vlastní třídu bitevních lodí o podobném pohonu, pancéřování i výzbroji.³⁷⁷ Jejich stavba byla umožněna novelou zákona o námořním zbrojení,

370Srov. KŘIVSKÝ/SKŘIVAN 2004, 317.

371Srov. KŘIVSKÝ/SKŘIVAN 2004, 178.

372Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 159–160.

373Srov. DAVIES 2003, 876.

374Srov. KEMP 1965, 499.

375Srov. http://dreadnoughtproject.org/tfs/index.php/H.M.S._Dreadnought_%281906%29, vyhledáno 5. 6. 2015.

376Srov. KEMP 1965, 497.

377Němci své lodě typu *dreadnought* nazývali *Großlinienschiff*. První z nich byla loď *Nassau*, jež dala jméno celé třídě nových plavidel. Srov.

jež byla říšským sněmem přijata 19. května 1906.³⁷⁸ Chtěla-li Británie zůstat první námořní velmocí, musela postavit více *dreadnoughtů* než Německo. Mezi lety 1906–1913 bylo proto v britských loděnicích postaveno celkem 27 *dreadnoughtů* za 49 milionů liber.³⁷⁹

Do závodu ve zbrojení se během Fisherových reforem námořnictva dostala také loď třídy *Invincible*, jež byla poprvé spuštěna na vodu roku 1906 a stala se vzorem pro nové bitevní křižníky. V britské koncepci šlo o rychlé,³⁸⁰ lehké lodě s těžkou výzbrojí, ale pouze slabým pancířem, jenž byl obětován na úkor rychlosti. Zatímco hlavním posláním *dreadnoughtů* bylo potápění bitevních lodí protivníka, úkolem lodí typu *invincible* měl být průzkum, zahánění průzkumných lodí nepřítele a také napadání obchodních lodí.³⁸¹

V roce 1906 tak mohl admirál sir John Fisher napsat králi Eduardu VII.: „Anglie má 7 bitevních lodí třídy *Dreadnought* a 3 bitevní křižníky třídy *Invincible*, kdežto Německo (nemá) ještě založený kýl ani jedné takové lodi!“³⁸² Inovacím nebyl konec ani s bitevními loděmi: již v roce 1910 byl na vodu spuštěn trup prvního *super-dreadnoughtu*, loď třídy *Orion*, jež byla ještě lépe vyzbrojená než HMS *Dreadnought* a její přímí následovníci.³⁸³

Německo reagovalo roku 1909 na Fisherovy bitevní křižníky novelou námořní předlohy, podle níž mělo postavit dalších patnáct vlastních *dreadnoughtů* do roku 1912.³⁸⁴ Britská admirálie si této změny povšimla v roce 1908; Německo stavělo čtyři bitevní lodě (a příští rok mělo začít stavět čtyři další), kdežto Británie pouze dvě. Pokud by výstavba pokračovala nezměněným tempem, vyrovnalo by Německo v počtu *dreadnoughtů* Velkou Británii do roku 1912. Admirálie proto požádala o zvýšení výdajů na námořnictvo. Dle jejího plánu mělo být v roce 1909

<http://www.worldwar1.co.uk/battleship/sms-nassau.html>, vyhledáno 9. 6. 2015.

378Srov. SKŘIVAN 1999, 247.

379Srov. FERGUSON 2007, 266.

380Rychlost kolem 25 uzlů. Srov. <http://www.worldwar1.co.uk/battlecruiser/hms-invincible.html>, vyhledáno 8. 6. 2015.

381Srov. KEMP 1965, 500.

382Srov. CLARK 2014, 171.

383Její hlavní baterie byla osazena 13.5 palcovými děly. Srov. RICKARD 2007.

384The Spectator 3. března 1910, <http://archive.spectator.co.uk/article/12th-march-1910/3/-at-present-ten-ships-of-the-dreadnought-type>, vyhledáno 8. 6. 2015.

započata stavba šesti *dreadnoughtů* a dalších dvanácti v průběhu dalších dvou let.³⁸⁵ Liberální vláda a především pak Winston Churchill a David Lloyd George se pokoušeli držet výdaje na námořnictvo co nejnižší, aby bylo možno přistoupit k sociálním reformám, čehož se dalo jen těžko dosáhnout při plánované stavbě osmnácti nových *dreadnoughtů* během následujících tří let.³⁸⁶ Byli ochotni poskytnou finance na čtyři lodě a pokud se později ukáže, že je to nutné, pak i na další čtyři. Strhla se však mediální kampaň, jenž se proslavila rýmovačkou „We want Eight and we won't wait!“, po níž bylo rozhodnuto okamžitě začít s výstavbou osmi nových *dreadnoughtů*. V následujících dvou letech pak bylo postaveno dalších deset lodí, čímž se podařilo naplnit plán admirality.³⁸⁷ Britové tedy na konci května 1912 disponovali již celými dvaceti *dreadnoughty*.³⁸⁸

Německo však nehodlalo i přes britskou převahu závody vzdát. 21. května 1912 přijalo novou námořní předlohu, jež počítala s 61 řadovými loděmi a křižníky v roce 1917, plánovala také stavbu vlastních bitevních křižníků (*Großen Kreuzer*);³⁸⁹ flotila se tak během pouhých pěti let měla zvětšit o 60 %.³⁹⁰ Británie ale stále nepolevovala ze svého předsevzetí postavit na každou německou *großlinienschiiff* dva *dreadnoughty*.³⁹¹

Vedlejším efektem britsko-německých závodů ve zbrojení bylo finanční vyčerpání obou států; v Británii byly kvůli výstavbě nových lodí pozdrženy sociální reformy, koncentrace na námořnictvo postihla i další výrobní odvětví. V Německu zase stavba nových lodí do roku 1912 stála více než čtyři miliardy říšských marek, každoročně pohltila polovinu výdajů na zbrojení.³⁹²

V září 1912 byla podepsána anglo-francouzská námořní konvence, jež umožnila přeskupení britské flotily do výhodnější pozice pro případnou válku

385Srov. ENSOR 1949, 412.

386Srov. GOOCH 1938a 267.

387Srov. KEMP 1965, 513.

388The Spectator 3. března 1910, <http://archive.spectator.co.uk/article/12th-march-1910/3/-at-present-ten-ships-of-the-dreadnought-type>, vyhledáno 8. 6. 2015.

389Německé bitevní křižníky se lišily především těžším pancéřováním a děly menší ráže při zachování podobné rychlosti. Srov. <http://www.worldwar1.co.uk/battlecruiser/hms-invincible.html> a <http://www.worldwar1.co.uk/battlecruiser/sms-von-der-tann.html>, oba odkazy vyhledány 8. 6. 2015.

390Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 225.

391Tamtéž.

392Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 225.

s Německem. Středomoří dostali z větší části do správy Francouzi a Britové stáhli většinu flotily do Severního moře. Německo pak v reakci na tuto dohodu uzavřelo v červnu 1913 s Itálií a Rakousko-Uherskem námořní dohodu, podle níž měly být korigovány společné akce proti středomořským silám dohody. Na listopad 1914 byly naplánovány manévry, k nimž však vzhledem k okolnostem nikdy nedošlo.³⁹³

V srpnu 1914 již bylo zřejmé, že závody v námořním zbrojení vyhrála Británie. Dokázala postavit více dreadnoughtů, bitevních křižníků i lodí jiných typů než Německo. To nedosáhlo na Tirpitzův cíl, jímž byl množstevní poměr tří německých lodí na čtyři britské. Ještě horší však bylo to, že si usilovným závoděním zneprátelilo Británii. Kdyby bývalo bylo ochotno ustoupit a námořní zbrojení přinejmenším zpomalit, mohlo získat britské přátelství.³⁹⁴ Přálo-li by si i pak být větší velmocí než Velká Británie, stačilo by mu dále investovat do svého hospodářství, neboť při svém potenciálu by Británii během několika let předešlo ve většině důležitých odvětví průmyslu.

Paradoxem první světové války zůstává fakt, že se loď HMS Dreadnought, jež byla jedním z důvodů, proč se Německo a Británie postavily proti sobě, nikdy nezúčastnila větší bojové akce proti německému námořnictvu. V průběhu bitvy u Jutska³⁹⁵ byla právě přezbrojována a jejím největším úspěchem za první světové války tak zůstalo taranování a potopení ponorky SM U-29 18. března 1915, přičemž se tak stala jedinou bitevní lodí, jíž se něco podobného podařilo. Svému účelu, totiž boji s bitevními loděmi protivníka, ale nikdy neposloužila. Po válce byl HMS Dreadnought zařazen do rezerv *Royal Navy* a roku 1923 prodán a rozebrán.³⁹⁶

4.8 První marocká krize (1905–1906)

393Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 233.

394Srov. GOOCH 1938a, 269–274.

39531. května–1. června 1916. Srov. STEINBERG 1947, 229.

396<http://militaryhistory.about.com/od/civilwar/p/cwturningpts.htm>, vyhledáno 7. 6. 2015.

Když byla 8. dubna 1904 na zámku Clouds podepsána Srdečná dohoda,³⁹⁷ skončil britsko–francouzský spor o vliv v severní Africe. Britům byl konečně Francií uznán nárok na Egypt (přestože ten zůstal formálně samostatným státem) a Francii bylo garantováno Maroko jakožto součást její sféry vlivu.³⁹⁸ Hned 12. dubna příznivě komentoval dohodu říšský kancléř Bernhard von Bülow: „Nemáme důvod předpokládat, že smlouva je namířena proti jedné z velmocí. K pokusu o vyrovnání vztahů nemáme z německého pohledu potřebu vznášet námitku.“³⁹⁹ Císař zase v červnu ujistil krále Eduarda, že jej Maroko naprosto nezajímá a nikdy nezajímalo a smlouva je tak v pořádku.⁴⁰⁰

Maroko však nebylo možno dle mezinárodních dohod z roku 1881 jen tak přerozdělit mezi dvěma velmocemi – jeho území se smělo upravit pouze po mezinárodní konferenci. Francie si územními smlouvami se Španělskem a Itálií (Španělsku nabídla část marockého území, s Itálií uzavřela dohodu o Tripolsku) připravila půdu pro jednání s Británií a přitom se vyhnula mezinárodní konferenci. Když pak v lednu 1905 poslala diplomatickou misi, jež měla upevnit francouzskou vládu nad Marokem, do Fezu, mohlo se Německo oprávněně cítit poškozeno.⁴⁰¹

Problémy nastaly ve chvíli, kdy Vilém II. navštívil Maroko. Stalo se tak 31. března 1905.⁴⁰² Císař se překvapivě vylodil v Tangeru, kde byl oficiálně přivítán sultánovým zástupcem a nadšeně oslavován místním obyvatelstvem. Po uvítání odjel z přístavu na německé zastupitelství, kde přijal třetího tajemníka francouzské diplomatické mise a přednesl projev, v němž vyjádřil své přesvědčení, že by Maroko mělo zůstat svrchovaným státem otevřeným obchodu. Taktéž prohlásil, že Německo má o Maroko čím dál větší zájem.⁴⁰³ Poté se navrátil do přístavu a po necelých dvou hodinách pobytu v Maroku odplul zpět do Německa.⁴⁰⁴

397Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 2004, 314.

398Srov. CLARK 2014, 176.

399GOOCH 1938a, 63.

400Srov. ENSOR 1949, 369.

401Tamtéž.

402Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 256.

403Srov. ENSOR 1949, 369.

404Srov. CLARK 2014, 177.

Císařův postup vyvolal především ve Francii nepřátelské nálady vůči Německu, ovšem když se Britové neměli k nějakému oficiálnímu protestu, rozhodl se Théophile Delcassé, francouzský ministr zahraničí, situaci řešit smírnou cestou. Nový francouzský ministerský předseda Maurice Rouvier nabídl Německu dvoustranná jednání. Němečtí diplomaté však odmítli a trvali na konferenčním řešení, což byl postup schválený smlouvou z roku 1881.⁴⁰⁵

K jednání o ukončení marocké krize se velmoci sešly 16. ledna 1906 ve španělském Algecirasu.⁴⁰⁶ Německo od samého počátku krize testovalo nedávno vzniklé britsko-francouzské pouto a snažilo se jej oslabit, případně přetnout. Konference ale nedopadla dle jeho představ; Maroku sice byla přiznána poloviční nezávislost, to ale od něj Francii nemohlo v jejích zájmech odradit. Německo samo nic nezískalo a britsko-francouzské vztahy vzešly z krize jen posíleny.⁴⁰⁷ Němci také nebyli spokojeni s chováním Itálie; ta, ač byla členem Trojspolku, ochotně přistoupila na francouzský návrh, dle nějž měla za podporu francouzského postupu v Maroku získat volnou ruku v Tripolsku.⁴⁰⁸ Jediným věrným přítelem Německa tak zůstalo Rakousko-Uhersko.⁴⁰⁹

4.9 Druhá marocká krize (Agadirská krize, 1911)

Po dlouhých jednáních spolu Německo a Francie podepsaly 9. února 1909 obchodní smlouvu, jež měla řešit monopolní postavení Francie v Maroku. Na počátku roku 1911 už ale bylo zřejmé, že Německo není spokojeno, smlouva nefungovala dle jeho představ.⁴¹⁰ Ve městě Fez vypuklo na jaře 1911 ozbrojené povstání a Francie v květnu oznámila, že na žádost sultána posílá do Fezu vojenskou jednotku, jež bude v případě potřeby dohlížet na bezpečí Evropanů ve městě; tímto aktem dala najevo svůj vliv v oblasti. Španělé odpověděli okupací měst Larache a Alcazar ve své zóně vlivu.⁴¹¹

405Tamtéž.

406Srov. SKŘIVAN 1996, 20.

407Srov. STELLNER 1995, 259.

408Srov. STELLNER 1995, 260.

409Srov. SKŘIVAN 2002, 192.

410Srov. GOOCH 1938b, 69.

411Srov. GOOCH 1938b, 71.

Německo na situaci reagovalo typicky britským způsobem: 1. července 1911 připlul do přístavu Agadir německý dělový člun SMS Panther.⁴¹² Němci tuto akci odůvodnili údajnou žádostí místních německých firem, jež se obávaly neklidu mezi tamními kmeny, a uklidňovali ostatní velmocí tvrzením, že po uklidnění situace loď opět odpluje. Německý velvyslanec ve Velké Británii Paul hrabě von Wolff Metternich pak sdělil siru Arthuru Nicholsonovi, že dle německého názoru se Francie a Španělsko svými akcemi dostaly do situace, na níž muselo Německo reagovat. Bylo však připraveno s nimi spolupracovat a bude-li Británie ochotna pomoci při řešení problému, tím lépe. Německo následně dalo najevo, že v případě uznání francouzského vlivu v Maroku očekává nějakou kompenzaci. 18. července 1911 Alfred von Kiderlen-Wächter oznámil, že Německo bude za svůj souhlas požadovat část francouzského Konga.⁴¹³

Britská vláda mezitím uvažovala, zdali by byla v případě konfliktu ochotna podpořit Francii vojensky; jako vždy, když to bylo možné, však dala přednost diplomacii. Grey 21. července vzkázal po Metternichovi Německu, že jestliže své problémy s Francií nevyřeší, pošle Británie do Agadiru vlastní loď, aby chránily britské zájmy v Maroku.⁴¹⁴ Prohlásil také, že je znepokojen německými zájmy v severní Africe, především jejich údajnou snahou získat přístav ve Středozemním moři.⁴¹⁵ Ten samý den, tedy 21. července, pronesl Lloyd George bez další konzultace s členy vlády v Dolní sněmovně tzv. *Mansion House Speech*, v němž dal jednoznačně najevo, že měla-li by Británie přijít v zájmu míru o dlouhá léta získávaná územi, považovala by to za ponížení a dala by přednost válce.⁴¹⁶

Dne 24. července odpověděl Metternich na Greyovy výroky z 21. července. Znovu jej ujistil, že Německo skutečně žádné nároky na marocké území nemá a nechce ani žádný přístav. Zopakoval však také německou podmínku pro smírné vyřešení krize: jestliže chce Francie volnou ruku v Maroku, má nabídnout Německu kompenzaci; pakliže tak neučiní, bude Německo požadovat navrácení statutu Maroka do podoby před konferencí v Algecirasu.⁴¹⁷

412Srov. SKŘIVAN 1999, 266.

413Srov. GOOCH 1938b, 71.

414Srov. SKŘIVAN 1999, 249.

415Srov. GOOCH 1938b, 72.

416Srov. ENSOR 1949, 434–435.

417Srov. GOOCH 1938b, 76.

Po 27. červenci Německo začalo jednat přímo s Francií a Británií se z vyjednávání stáhla. Poskytla svému partnerovi diplomatickou podporu a přitom kvůli jeho poušti nemusela jít do války – mohla být tedy spokojena.

Německo také, neboť se mu nakonec podařilo vyjednat s Francií dohodu, jež byla podepsána 4. listopadu 1911.⁴¹⁸ Připadla mu tak rozsáhlá území v Kongu a Francie konečně oficiálně získala Maroko.⁴¹⁹ Grey sice podporoval Francii, ale také se snažil vyjednat nějakou kompenzaci pro Německo, aby uklidnil nastálou situaci. Teprve v případě dalšího problému by se byl pokusil svolat konferenci a pouze pokud by selhala veškerá jednání by byl ochoten vojensky intervenovat. Poprvé v rámci spojení s Francií však musel reálně uvažovat o válce na její podporu. Několik dní po konci krize napsal: „Naše flotily by proto vždy měly být v takovém stavu a pozici, aby uvítaly německý útok, kdyby se Německo rozhodlo náhle jednat.“⁴²⁰

4.10 Haldaneova mise (1912)

Britská vláda při neformálních jednáních v létě 1908 nabídla Německu přes vyslance Paula hraběte von Wolff Metternicha nižší tempo výstavby dalších bitevních lodí, udělá-li Německo to samé. Německo však odmítlo a veřejné mínění v Británii se začalo ozývat, že se o bitevní lodi rozhodně nemíní nechat připravit a že je chce pokud možno hned.⁴²¹ Další nabídka ukončení závodů ve zbrojení přišla v březnu 1911, ale byla odmítnuta.⁴²²

Británie byla připravena svou nabídku Německu zopakovat na konci roku 1911. 20. prosince jednal ministr zahraničí sir Edward Grey s velvyslancem Metternichem. Probírali možnosti spolupráce v různých oblastech, například ve stavbě bagdádské dráhy, dále řešili otázku portugalských kolonií; Británie nechtěla Německu překážet, řekl Grey, mohla by však požadovat pruh území pro železnici. Posléze se dostali k problému německého zbrojení. Grey nabídl snížení minimálního poměru britských lodí proti německým z dosavadního 2:1 na 16:10,

418Srov. STEINBERG 1947, 79.

419Srov. SKŘIVAN 2002, 193.

420GOOCH 1938b, 78.

421Srov. GOOCH 1938a, 267–269. Viz kapitola 4.7.

422Srov. NEILSON 2002, 132.

bude-li Německo ochotno snížit tempo zbrojení.⁴²³ V lednu 1912⁴²⁴ se Grey od britského obchodníka německého původu sira Ernesta Cassela dozvěděl, že by si Němci přáli jednat v Berlíně s jedním z britských ministrů. Volba padla na ministra války, vikomta Richarda B. Haldanea, jenž uměl německy, byl proněmecky naladěný a císař Vilém II. jej měl rád.⁴²⁵ Vyjednávání mělo zůstat utajeno, a tak Haldane oficiálně vycestoval do Berlína v záležitosti poznávání německého školství;⁴²⁶ do hlavního města Německa dorazil 8. února a hned se pustil do jednání.⁴²⁷ Jeho úkolem bylo setkat se s říšským kancléřem Theobaldem von Bethmann-Hollwegem, admirálem Alfredem von Tirpitzem a císařem Vilémem II. Měl naslouchat a vysvětlovat, ne slibovat či rozhodovat. Mohl vyjednávat o podmínkách zpomalení německého zbrojení, ovšem ne za cenu zhoršení vztahů s Francií. Paříž proto byla jako jediná o neformální cestě informována; nemělo jít o britsko–německé sblížení, ale uvolnění napjatých vztahů.⁴²⁸ Haldane se po jednání 11. února vrátil do Londýna spolu s důvěrnou kopií navrhovaného německého námořního zákona.⁴²⁹

Britský požadavek byl od počátku prostý – Německo mělo omezit námořní zbrojení. Británie mu výměnou za tento akt byla ochotna nabídnout něco svých kolonií a záruku, že v případě nevyprovokovaného útoku na Německo se k němu Británie nepřipojí, stejně tak by se od případného aktu agrese snažila odradit Francii.⁴³⁰ Němci byli ochotni o něčem podobném uvažovat, ale jedině za svých podmínek: Británie by se musela zavázat k neutralitě v případě jakékoliv války, jíž by se Německo účastnilo (tedy i případného vyprovokovaného konfliktu) a také uznat a do svého plánu zahrnout i připravovanou novelu námořního zbrojení. Dle ní se měla německá flotila do roku 1917 zvětšit o celých 60 %, přičemž měla mít až 61 bitevních lodí a křižníků.⁴³¹ Winston Churchill spočítal, že v případě, kdy by se Británie i nadále držela „zásady dvou přídí,“ by náklady na stavby nových lodí

423Srov. GOOCH 1938b, 82.

424Srov. KOVÁŘ nedat., 3.

425Srov. ENSOR 1949, 461.

426Srov. CLARK 2014, 332.

427Srov. SKŘIVAN 1996, 159.

428GOOCH 1938b, 82.

429Srov. KOVÁŘ nedat. 4.

430Srov. GOOCH 1938b, 84.

431Srov. HLAVAČKA/PEČENKA 1999, 225.

vyšly přinejmenším na 14 milionů liber a ještě by bylo nutno stáhnout značnou část lodí ze Středozemního moře blíže k Británii.⁴³²

I tak ale jednání pokračovala: hrabě Metternich sdělil 14. března Greyovi, že je možnost německou novelu pozměnit, bude-li Německo spokojeno s formulací britského závazku k němu. Britský ministr zahraničí pak navrhl následující znění onoho dokumentu: „Anglie nepodnikne žádný nevyprovokovaný útok na Německo a nepovede proti němu agresivní politiku. Agrese vůči Německu není součástí žádné smlouvy či spojení, jíž je momentálně Anglie součástí, a k žádné podobné smlouvě se nepřipojí.“⁴³³ Hrabě Metternich však musel návrh odmítnout, neboť v něm nebyla jediná zmínka týkající se případné války s německou účastí. Grey ještě jednou zopakoval slib, že se Británie nepřipojí k nevyprovokovanému útoku proti Německu, ale bylo to příliš málo.

Kancléř Bethmann–Hollweg musel dále trvat na britské neutralitě a novele námořního zbrojení; nemohl konat jinak, rozhodování o námořnictvu nebylo v jeho moci. Grey se proti takovému vyjednávání ohradil s tím, že ani Francie či Rusko nešly ve svých požadavcích tak daleko a přesto s nimi Británie dobře vycházela.⁴³⁴ Po 21. březnu se jednání přesunula k otázkám portugalských kolonií a bagdádské dráze a k odzbrojení se už nevrátila.⁴³⁵ Nová německá námořní předloha byla podepsána 21. května 1912 a závody ve zbrojení pokračovaly vzhledem k jejím stanovám ještě vyšším tempem než dosud.

432Srov KOVÁŘ nedat., 4.

433Srov. GOOCH/TEMPERLEY 1930, 713–714.

434Srov. GOOCH 1938b, 85.

435Tamtéž.

Závěr

Vztahy Velké Británie a Německa se v letech 1887–1914 zásadně proměnily. Roku 1887 bylo Bismarckovo Německo velmi blízko připoutání Británie k Trojspolku. Britský ministerský předseda lord Salisbury ovšem veškeré kancléřovy nabídky odmítl, neboť stále zastával tradiční britskou politiku „skvělé izolace.“ Německo se na přelomu osmdesátých a devadesátých let o spojení ještě několikrát pokusilo, ale veškeré snahy byly marné. Během devadesátých let 19. století pak v Německu uzrával plán „světové politiky,“ jež měla být uvedena do praxe pomocí silného námořnictva. Taktéž rostla německá chuť po zámořských územních ziscích. Protože největší koloniální i námořní velmocí tehdejšího světa byla Velká Británie, dříve nebo později muselo dojít ke konfliktu s Německem. Je až překvapivé, že se jej vždy podařilo udržet v rovině diplomatické. Británie si přitom na konci devadesátých let sama začínala uvědomovat svou izolaci a rozhodla se s ní skoncovat; tentokrát nabídla Německu své přátelství ona, ale ve všech případech byla odmítnuta. Po roce 1908 již s hrůzou sledovala, jakých obrátek nabralo německé námořní zbrojení. Hrozila jí ztráta životně důležité převahy na moři a proto zpanikařila. Od té doby se jen těžko mohlo podařit se s Německem dohodnout. I tak se o to ale diplomaté obou zemí pokoušeli.

Nedobré vztahy nebyly pouze doménou státníků a admirálů. Mezi občany Velké Británie a Německa se od poloviny devadesátých let projevovaly vzájemně antipatické nálady, jež pramenily z obav z německého hospodářského úspěchu a především z událostí v koloniích.

Britsko-německé vztahy nemohly být díky ambicím obou států jednoduché, ale i tak se vždy podařilo zažehnat krátkodobější krize, jež hrozily přerůst do vážnějších problémů. V případě Krügerova telegramu nenávist vůči Německu pomalu odezněla, obě marocké krize se podařilo uspokojivě vyřešit, přestože byly flotily obou zemí připraveny vyplout na moře.

Největším problémem se tak stal ten, na jehož řešení měly obě země nejvíce času: otázka námořního zbrojení v Německu. Ani jedna ze stran nebyla ochotna ze svého námořního programu dostatečně slevit, neboť tím riskovala ztrátu prestiže i možnost, že by ji soupeř nedosažitelně předstihl. Přitom německá *Weltpolitik* nemusela nezbytně probíhat tímto způsobem – německé hospodářství bylo v roce

1914 schopno Velkou Británii brzy překonat. Německo tak mohlo „kolonie“ obsadit svým obchodním vlivem a stát se tak velmocí jiného druhu.

Avšak jen málokdo očekával, že se Velká Británie a Německo proti sobě vrhnou v bitvách Velké války; přišla docela nečekaně. Vzájemné neshody šly stranou, zraky všech se upínaly směrem k Rakousku a čekaly, co se bude dít. Obě strany na válku byly nějakým způsobem připraveny, konečně také značná část jejich rozpočtů putovala již mnoho let na zbrojení. Ale přestože se Britové a Němci roku 1914 vzájemně nenáviděli a nevěřili si, nakonec do války nešli kvůli svým sporům, ale díky smlouvám se svými spojenci.

Seznam použité literatury a pramenů

Prameny

GOOCH/TEMPERLEY 1927 — George P. GOOCH / Harold W. TEMPERLEY (ed.): The End of British Isolation (=British Documents on the Origins of the War 1898–1914, 1/13). London 1927.

GOOCH/TEMPERLEY 1928 — George P. GOOCH / Harold W. TEMPERLEY (ed.): The Testing of the Entente 1904–1906 (=British Documents on the Origins of the War 1898–1914, 3/13). London 1928.

GOOCH/TEMPERLEY 1930 — George P. GOOCH / Harold W. TEMPERLEY (ed.): Anglo–German Tension. Armaments and Negotiation, 1907–1912 (=British Documents on the Origins of the War 1898–1914, 6/13). London 1930.

GOOCH/TEMPERLEY 1932 — George P. GOOCH / Harold W. TEMPERLEY (ed.): The Agadir Crisis (=British Documents on the Origins of the War 1898–1914, 7/13). London 1932.

The Spectator Internet Archive <http://archive.spectator.co.uk/>

Literatura

Raymond ARON: Dějiny 20. století. Praha 2001

BIRNIE 2006 — Arthur BIRNIE: An Economic History of Europe 1760–1930. London 2006, reprint vydání z roku 1930.

BLACK 1969 — Eugene C. BLACK: British Politics in the Nineteenth Century. New York 1969

BROADBERRY/O'ROURKE 2010 — Stephen BROADBERRY / Kevin H. O'ROURKE (ed.): The Cambridge Economic History of Modern Europe. Volume 2: 1870 to the Present. Cambridge 2010

BROWN/SEATON 1994 — Malcolm BROWN / Shirley SEATON: Christmas Truce. The Western Front, December 1914. London 1994

- CLARK 2008 — Christopher CLARK: Prusko. Vzestup a pád železného království. Praha 2008
- CLARK 2014 — Christopher CLARK: Náměsíčníci. Jak Evropa v roce 1914 dospěla k válce. Praha 2014
- CLARKE 1997 — Peter CLARKE: Hope and Glory. Britain 1900–1990. London 1997
- DAVIES 2003 — Norman DAVIES: Ostrovy. Praha 2003
- ENSOR 1949 — Robert C. K. ENSOR: England 1870–1914 (=Oxford History of England 14/14). Oxford 1949⁶
- FALLS 1965 — Cyril FALLS: The Army. In: Simon NOWELL-SMITH (ed.): Edwardian England 1900–1914. Oxford 1965², 517–544.
- FERGUSON 2007 — Niall FERGUSON: Impérium. Praha 2007
- FULFORD 1965 — Roger FULFORD: The King. In: Simon NOWELL-SMITH (ed.): Edwardian England 1900–1914. Oxford 1965², 1–42.
- Marc FERRO: Dějiny Francie (=Dějiny států). Praha 2009
- GARVIN 1934 — J. L. GARVIN: The Life of Joseph Chamberlain. Volume Three, 1895–1900. Empire and World Policy. London 1934
- GOOCH 1938a — George P. GOOCH: Before the War. Studies in Diplomacy. Vol. I, The Grouping of the Powers. London 1938³
- GOOCH 1938b — George P. GOOCH: Before the War. Studies in Diplomacy. Vol. II, The Coming of the Storm. London 1938²
- HAMANNOVÁ 1993 — Brigitte HAMANNOVÁ: Rudolf. Praha 1993
- HEŘTOVÁ 1988 — Yvette HEŘTOVÁ: Zákopová válka. Praha 1988.
- HLAVAČKA/PEČENKA 1998 — Milan HLAVAČKA / Marek PEČENKA: Trojspolek. Praha 1998
- JÄCKEL 2004 — Eberhard JÄCKEL: Německé století. Historická bilance. Praha 2004
- JOHNSON 2004 — Paul JOHNSON: Dějiny anglického národa. Praha 2000

- JUDD 1999 — Denis JUDD: *Impérium*. Praha 1999
- KEMP 1965 — P. K. KEMP: *The Royal Navy*. In: Simon NOWELL-SMITH (ed.): *Edwardian England 1900–1914*. Oxford 1965², 487–516.
- KOVÁŘ 2012 — Martin KOVÁŘ: *Město a hry*. Praha 2012
- KOVÁŘ 2013 — Martin KOVÁŘ: *Staletí běsů a nadějí. Od Velké francouzské revoluce k válce Západu proti mezinárodnímu terorismu aneb „dlouhé“ devatenácté a „krátké“ dvacáté století jako příběh bez konce (1789–současnost)*. In: Miroslav BÁRTA / Martin KOVÁŘ (ed.): *Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců*. Praha 2013, 325–354.
- KŘIVSKÝ/SKŘIVAN 2004 — Petr KŘIVSKÝ / Aleš SKŘIVAN: *Století odchází. Světla a stíny „belle époque“*. 2. upravené vydání, Praha 2004
- LEWIS 2007 — Bernard LEWIS: *Dějiny blízkého východu (=Dějiny států)*. Praha 2007.
- André MAUROIS: *Dějiny Anglie*. Praha 1995
- André MAUROIS: *Dějiny Francie*. Praha 1994
- Robert MCCRUM: *Globish. Jak se angličtina stala světovým jazykem*. Praha 2012
- MORE 1989 — Charles MORE: *The Industrial Age*. New York 1989
- MORGAN 1974 — Dave MORGAN: *A Short History of the British People*. Lipsko 1974
- MORGAN 1997 — Kenneth O. MORGAN a kol.: *Dějiny Británie (=Dějiny států)*. Praha 1997
- MÜLLER/KRIEGER/VOLLRATH 1995 — Helmuth MÜLLER / Karl F. KRIEGER / Hanna VOLLRATH: *Dějiny Německa (=Dějiny států)*. Praha 1995
- NEILSON 2002 — Kevin NEILSON: *„Control the Whirlwind“: Sir Edward Grey as Foreign Secretary, 1906–1916*. In: Thomas G. OTTE (ed.): *The Makers of British Foreign Policy. From Pitt to Thatcher*. Basingstoke 2002, 128–149.
- OTTE 2002 — Thomas G. OTTE (ed.): *The Makers of British Foreign Policy. From Pitt to Thatcher*. Basingstoke 2002

Simon NOWELL-SMITH (ed.): Edwardian England 1901-1914. Oxford 1965²

George ORWELL: Uvnitř velryby a jiné eseje. Brno 1997

Jeremy PAXMAN: The English. A Portrait of a People. „Minor revisions“, London 1999

RÁKOSNÍK 2013 — Jakub RÁKOSNÍK: Dějiny světového hospodářství. Od nasycených tlup migrujících k hladovým miliardám usedlých? In: Miroslav BÁRTA / Martin KOVÁŘ (ed.): Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců. Praha 2013, 361–384.

SKŘIVAN 1996 — Aleš SKŘIVAN: Císařská politika. Rakousko-Uhersko a Německo v evropské politice v letech 1906–1914. Praha 1996

SKŘIVAN 1999 — Aleš SKŘIVAN: Evropská politika 1648–1914. Praha 1999

SKŘIVAN 2002 — Aleš SKŘIVAN: Lexikon světových dějin 1492–1914. Praha 2002

STELLNER 1995 — František STELLNER: Poslední německý císař. Z německých dějin v epoše Viléma II. Praha 1995

STEINBERG 1947 — Sigfried H. STEINBERG: Historical Tables. 58 B.C. – A.D. 1945. London 1947²

ŠVANKMAJER/VEBER/SLÁDEK/MOULIS 1995 — Milan ŠVANKMAJER / Václav VEBER / Zdeněk SLÁDEK / Vladislav MOULIS: Dějiny Ruska (=Dějiny států). Praha 1995

TAYLOR 1965 — Arthur J. TAYLOR: The Economy. In: Simon NOWELL-SMITH (ed.): Edwardian England 1900–1914. Oxford 1965²

Internetové zdroje

RICKARD 2007 — J. RICKARD: Orion class battleships, http://www.historyofwar.org/articles/weapons_orion_class_battleships.html, vyhledáno 8. 6. 2015.

Články

KOVÁŘ nedat. — Martin KOVÁŘ: Nepřátelé či spojenci? Nedatováno.